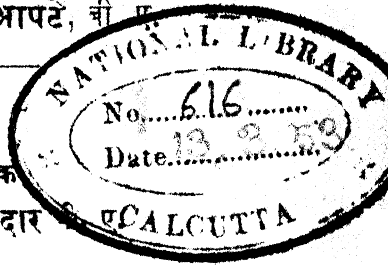
चंद्रचूड-दफ्तर

(कला १ ली)

गंगोबा ..त्यांची कारकीर्द.

संपादक
दत्तात्रेय विष्णु आपटे, बी. ए.

प्रकाशक
दत्तो वामन पोतदार
व
गंगाधरराव नारायणराव मुजुमदार
(चिटणीस भा. इ. सं. मंडळ, पुणें.)

भाद्रपद शु ४।१८४२

किंमत तीन रुपये.

पुणें येथें **अनंत विनायक पटवर्धन** यांनीं आर्यभूषण छाप-
खान्यांत छापिलें व **दत्तो वामन पोतदार** व
गंगाधरराव नारायणराव मुजुमदार यांनीं पुणें
सदाशिवपेठ घ. नं. ३१४ भारत इतिहास-संशोधक-
मंडळ-मंदिर येथें प्रसिद्ध केलें.

चंद्रचूड दप्तर

कलम १ ली.

अनुक्रमणिका.

चंद्रचूड-दफ्तर

विज्ञप्ति

मंडळाच्या दफ्तरखान्यांत चंद्रचूडदप्तर म्हणजे एक अमूल्य भांडार आहे. हा ठेवा कै. श्री. माधवराव अण्णासाहेब चंद्रचूड यांनीं मोठ्या कृपाळुपणें मंडळाचे स्वाधीन केला. एवढा मोठा संग्रह एकजात मंडळास नजर करण्याचा पहिला मान व श्रेय श्री. चंद्रचूड यांनीं मिळविलें व इतर सरदार आणि जहागिरदार वगैरेंस उत्कृष्ट उदाहरण घालून दिलें. श्री. माधवराव यांचे पश्चात् त्यांचे चिरंजीव श्रीमंत सरदार यशवंतराव ऊर्फ नानासाहेब यांनीं मागाहून आढळलेले आणखी कांहीं महत्वाचे रुमाल वडिलांप्रमाणें च औदार्य दाखवून मंडळास दिले. सदरहू कागदांबरोबर च त्यांनीं आपल्या घराण्यांतील उत्कृष्ट जुन्या संस्कृत प्राकृत हस्तलिखित पोथ्यांचा नामांकित संग्रहहि मंडळास नजर केला. इतकें च नव्हे, तर सदरहू संग्रह सुरक्षित ठेवण्यासाठीं एक दगडी कपाट हि आपल्या खर्चानें बांधून दिलें. असो.

चंद्रचूड-दफ्तर लावण्याचें काम हल्लीं चालू आहे. आतांपर्यंत मोजलेले कागद २१३७५ भरले असून, शिल्लक असलेले रुमालांतील कागद कमींत कमी ५।७ हजार तरी भरतील. मिळून एकंदर चंद्रचूड दफ्तरांतील कागद बारीक कागदसुद्धां **तीस हजार** धरण्यास हरकत नाहीं.

ऐतिहासिक दृष्टीनें हे कागद कालानुक्रमानें लावून ते हळूहळू खंडशः प्रसिद्ध करण्याचा मंडळाचा विचार आहे. ज्याप्रमाणें रा. खरेशास्त्री यांनीं छापलेल्या पटवर्धनी दफ्तरावरून मराठी राज्याच्या दक्षिणेकडील उलाढालींची सुसंगत माहिती मिळते, त्याप्रमाणें उत्तरेकडील राजकारणासंबंधानें बरी च सुसंगत माहिती या चंद्रचूड-दफ्तरावरून आपणांस उपलब्ध होईल. पटवर्धनी दफ्तर, होळकर दफ्तर, शिंदेदफ्तर, काळे दफ्तर, फडणीस-दफ्तर, पुरंधरे दफ्तर वगैरे मिळण्यासारखीं निरनिराळीं दफ्तरें प्रकाशित झाल्याशिवाय मराठी साम्राज्याचा उत्तररंग यथार्थपणें चित्रित होणार नाहीं. पैकीं चंद्रचूड[illegible] म्हणजे च पर्यायानें होळकर दफ्तर होय. अर्थात् श्री. होळकर सरकार यांनीं या दफ्तर प्रकाशनाचा भार उचलावा या हेतूनें मंडळानें श्री. सरकार सवाई तुकोजीराव महाराज होळकर यांचे कानावर आपला हेतु घातला. मंडळाचे हितचिंतक रा. ब. माधवराव विनायक किबे यांनीं या कामीं मंडळास मदत केली. हें काम बरे च खर्चाचें आहे. प्रथम हे तीस हजार कागद सर्व वाचून निवडले पाहिजेत. नंतर त्यांचा कालानुक्रम

ठरवून ते लावले पाहिजेत. तदनंतर, हे निवडलेले व लावलेले कागद बिनचूक नकललेले पाहिजेत व त्यांवर योग्य त्या टीपा देऊन ते अधिकारी तज्ञांकडून संपादवून मग प्रसिद्ध केले पाहिजेत. या प्रचंड उद्योगाला काळ, वेळ व द्रव्य बरें च खर्चावें लागेल. रा. राजवाडे, रा. मुजुमदार, श्री. मेहेंदळे, प्रो. भानु वगैरेंनीं हें दप्तर दोन चार वेळ साधारणपणें चाळलें आहे, व त्यांच्या मतें यांत सुमारें दहा हजार कागद छापण्याजोगे निघतील. निवड करण्याच्या कामास एकाद्या तज्ञास एक वर्ष तरी खपावें लागेल. पत्रांचा कालानुक्रम ठरविण्याच्या कामांत त्यास दोन तीन वर्षे घालावीं लागतील. मग पुढें इतर संस्कार. असो; तर, हा एका तज्ञाचा जन्माचा उद्योग होऊन बसेल. वर दिलेले सर्व संस्कार करून सर्व दप्तर छापून काढण्यास कमींत कमी २५।३० हजार रुपये व निदान १२।१५ वर्षे तरी लागतील. श्री. होळकर-सरकारांपाशीं गोष्ट काढली त्या वेळीं ' हें आमचें आद्य कर्तव्य च आहे ' असें सहानुभूतीचे व यथार्थ उद्गार त्यांनीं काढले. यावरून आशा वाटते कीं, लवकर च मंडळाचे विनंतीचा आदर श्री. होळकर सरकार यांजकडून होईल.

हल्लींचा हा ग्रंथ ' चंद्रचूड दप्तर कला १ ' या नांवानें प्रसिद्ध करीत आहोंत. त्यांतील कागदांवरून व संपादक रा. दत्तोपंत आपटे बी. ए. यांच्या पुढें जोडलेल्या प्रस्तावनेवरून चंद्रचूड दप्तराचे महत्वाची कल्पना येईल. सबंध दप्तर आधीं तपासून, कागद निवडून, ते कालानुक्रमानें लावून मग व्यवस्थेनें एकेक खंड प्रसिद्ध करणें अशी जी वर योजना सुचविली आहे ती अर्थातच या ग्रंथाचे प्रसिद्धीचे वेळीं अमलांत आणणें शक्य नव्हतें. साधारणपणें दप्तर पाहतां, रा. राजवाडे, मुजुमदार वगैरेनीं जे कागद निवडून व नकलून ठेवले होते त्यांतील कांहीं कागद घेऊन ते कालानुक्रमानें लावून, त्यांत हि मध्यें च नवीन उपलब्ध झालेले कांहीं त्या च कालांतील कागद सांपडले तसे घालून हा खंड बनविला गेला आहे. अशी योजना सत्वर करण्याचें कारण इंदूर येथील ' मराठी ग्रंथोत्तेजक मंडळी ' या संस्थेनें चंद्रचूड दप्तर प्रकाशनाचे कामीं देऊं केलेली एक हजार रुपयांची मदत ही होय. नमुन्याचा एक खंड प्रसिद्ध केला म्हणजे दप्तराचें महत्त्व सर्व लोकांस कळेल, असें वाटून 'म. ग्रं. मंडळी' इंदूर यांनीं उदारपणें देऊं केलेले मदतीचे आधारावर मंडळानें हा उद्योग हातीं घेतला. देऊं केलेल्या रकमेपैकीं रु. ५०० मंडळाकडे पावते झाले आहेत; व भा. इ. सं. मंडळाकडून ग्रंथप्रसिद्धीचें काम रेंगाळत न पडतें तर उरलेला हप्ता मंडळाचे पदरीं यापूर्वी च पडला असता. अनेक अडचणींमुळें प्रस्तुत खंडप्रकाशन लवकर उरकलें नाहीं. त्याचप्रमाणें शुद्धिपत्र हि बरें च विस्तृत जोडावें लागलें. असे जे कांहीं दोष घडले त्यांची कंटाळवाणीं कारणें सांगून समर्थन करण्यापेक्षां इतिहासभक्तांजवळ मेहरबानीची तसलमात मागावी, हा च प्रशस्त मार्ग होय.

आतां शेवटीं, चंद्रचूड दप्तराची उपलब्धि कशी झाली याबद्दलची थोडी हकिकत येथें नमूद करून ठेवतों:—चंद्रचूड यांचें गांव निंबगांव. हें पुण्यापासून सुमारें बारा

कोसांवर आहे. जवळच त्यांचे यजमान होळकर यांचें वाफगांव हि आहे. जसा वाफगांवास होळकरांचा वाडा आहे, तसा च निंबगांवास चंद्रचूडांचाहि फार मोठा वाडा आहे. वाफगांवचा वाडा आतां दुर्दैवानें अगदींच पडून गेला आहे, परंतु चंद्रचूड यांचा वाडा अद्याप हि मुद्दाम जाऊन पहाण्यासारखा आहे. सबंध महाराष्ट्रांत जे कित्येक चांगले व नांवाजण्यासारखे जुने वाडे शिल्लक आहेत त्यांत या चंद्रचूडांच्या वाड्यास प्रमुख स्थान द्यावें लागेल. या वाड्यांत च हल्लीं मंडळांत असलेला चंद्रचूडांचा प्रचंड कागदसंग्रह व पोथ्यांचा संग्रह अस्ताव्यस्त पडलेला होता. तो आमच्यापैकीं रा. मुजुमदार हे निंबगांवीं लहानपणीं असतांना त्यांनीं पाहिला व त्याचे वाचनामुळें च त्यांचे मनांत इतिहाससंशोधनाची गोडी लागली आणि त्यांनीं तो संग्रह सुरक्षित बांधून ठेवला. यामुळें च तो बरा च सुव्यवस्थित असा मंडळाचे हातीं पुढें लागला. नाहींतर इतर मोठमोठ्या दफ्तरांप्रमाणें त्याची केव्हांच परवळण होऊन, न जाणो, शिमग्यांतील सोंगांच्या मुखवट्यांचे कामीं अगर वाणसवद्याच्या पुड्या बांधण्याचे कामीं, अगर पाण्याचे चुलीखालीं गेला असता !

सदर दफ्तर संपादण्याचे कामीं रा. दत्तोपंत आपटे यांनीं जे परिश्रम केले व मराठी ग्रंथोत्तेजक मंडळीनें तो छापण्याचे कामीं जी मदत केली त्याबद्दल मंडळातर्फे त्यांचे आभार मानणें अवश्य आहे. आतां लवकर च पुढील खंडप्रकाशनाचा सुयोग येऊन त्यायोगें देवी अहल्याबाई वगैरेंचीं जीं हजारों पत्रें या दफ्तरांत आहेत तीं प्रकाशित होऊन आपलें पितृऋणाचें ओझें हलकें व्हावें, अशी श्री म्हाळसाकांत चरणीं प्रार्थना आहे.

पुणें, मित्ती श्रावण शु. १ शके १८४२.

दत्तो वामन पोतदार
गंगाधरराव नारायणराव मुजुमदार

मुकामांचें टिपण

या खंडांतील बहुतेक पत्रें माधवराव बल्लाळाच्या 'कारकीर्दींतील पहिल्या सहा वर्षांतली आहेत. त्यांचा पूर्वापर संदर्भ लक्षांत येण्यासाठीं माधवराव, रघुनाथराव व गंगोबा यांच्या मुक्कामांचें टिपण येथें दिलें आहे. हें टिपण करण्यास मुख्य आधार 'ऐतिहासिक लेखसंग्रह', 'वाडकृत पेशव्यांची डायरी खंड ८' या पुस्तकांचा मुख्यतः आधार घेतला आहे. गंगोबाचे मुक्काम या खंडांतील पत्रांवरून च बहुतेक ठरविले आहेत. याशिवाय राजवाडे यांच्या खंडांचा हि उपयोग क्वचित् केला आहे. मल्हारराव होळकराचे मुक्कामांची यादी पुढील खंडांत द्यावयाची आहे. बाजीराव बल्लाळाच्या कारकीर्दीपासून तों १६८८ च्या वैशाखापर्यंतच्या या कर्तृत्ववान् सरदाराच्या हालचालींचा बरोबर पत्ता लागण्यास चंद्रचूड दप्तर हें उत्तम साधन आहे.

माधवराव बल्लाळाचे मुक्काम

१६८३ आषाढ– माधवरावास वस्त्रें मिळालीं.

श्रावण ते पौष.–मोंगलाशीं लढाई; मोगलाचा उरळीजवळ पराभव; रामचंद्र जाधवराव व मोगलअली रुसून मराठ्यांकडे आले.

१६८३ पौष / १६८४ वैशाख – मुरगोड, सोंधें येथपर्यंत कर्नाटकची स्वारी; देशस्थ–कोंकणस्थ यांजमध्यें तेढ; सखाराम बापू घरीं बसून त्रिंबकराव व बाबूराव फडणीस कारभारी झाले.

१६८४ ज्येष्ठ व कार्तिक– चुलत्या–पुतण्यांचा तंटा.

,, कार्तिक व. ६– घोडनदीची लढाई. माधवरावांचा पराजय.

,, मार्गशीर्ष ते फाल्गुन- पटवर्धनाकडून मिरज घेतली. इतक्यांत भोसले व निजाम एक होऊन पुण्यावर निघाले म्हणून मोंगलाच्या मुलखांत स्वारीवर निघाले.

१६८५ चैत्र– वऱ्हाड, पैठण, नळदुर्ग.

,, वैशाख– हैदराबादपर्यंत खंडणी वसूल केली.

,, ज्येष्ठ– हैदराबादेहून परत सुगूर कृष्णातीर पर्यंत.

,, अ. आषाढ. चितापूर, कलबर्गे, बीड.
आषाढ. निजामानें पुणें जाळलें व लुटलें.

,, श्रावण– राक्षसभुवनची लढाई. गोदावरीतीर, पैठण.

,, आश्वीन– कायगांव, नेवासें, जुन्नर, पुणें.

,, कार्तिक ते पौष–पुणें

,, माघ– जत, ममदापूर (विजापूर), कोकटनूर, कुडची.

,, फाल्गुन– रायबाग, मनोळी, धारवाड.

१६८६ चैत्र ⎫ रायदुबळी, सावनूर पर्यंत कर्नाटकची स्वारी करून उपरांत
१६८७ ज्येष्ठ ⎭ स्वारी परत पुण्यास आली.

१६८७ ज्येष्ठ ते कार्तिक–पुणें.

,, मार्गशीर्ष– मोगलाची भेट. त्यास कांहीं प्रांत परत दिला.

१६८७ पौष ⎫ खानदेश, वऱ्हाड मधून फिरून स्वारी परत पुण्यास
१६८८ वैशाख ⎭ आली. माघ व. ८ रोजीं निजाम व माधवराव यांची वऱ्हाडांत कुरुंदखेडानजीक भेट झाली.

,, ज्येष्ठ व कार्तिक–पुणें

,, मार्गशीर्ष ⎫ –हैदरावर कर्नाटकांत स्वारी
१६८९ वैशाख ⎭

१६८९ ज्येष्ठ–श्रावण–पुणें

,, भाद्रपद–आश्वीन–आनंदवल्ली

,, मार्गशीर्ष–पुणें.

रघुनाथराव दादासाहेब यांचे मुक्काम

वर दिलेल्या माधवरावांच्या मुक्कामांवरून रघुनाथरावाचे बहुतेक मुक्काम ठरण्याजोगे आहेत. त्यांनीं या अवधींत स्वतंत्रपणें केलेल्या स्वाऱ्यांचा तपशील असा आहे–

१६८६ आश्वीन शु.९–माधवरावांच्या मदतीसाठीं दादासाहेब कर्नाटकच्या स्वारीस नाशकाहून निघाले ते

,, माघांत दोघांची गांठ पडली. नंतर हैदराशीं तह करून

१६८७ ज्येष्ठ कृष्ण ५ रोजीं माधवराव व रघुनाथराव दोघे हि परत पुण्यास दाखल झाले.

१६८७ आषाढ–रघुनाथरावांनीं माधवरावांकडे अर्धे राज्य मागितलें. पण हें म्हणणें मान्य झालें नाहीं. नंतर ते आनंदवल्लीस गेले. तेथून उत्तरेस मल्हारबाच्या मदतीस जाण्यासाठीं निघाले ते

१६८७ श्रावण ते पौष– प्रथम वऱ्हाडांत गेले. पुढें माधवरावांची भेट घेऊन व भोसल्याशीं तह करून उत्तरेस निघाले.

१६८७ माघ– दादासाहेब हिंदुस्थानच्या स्वारीसाठीं निघाले. ते जळगांव, एदलाबाद, बऱ्हाणपूर, नेमावर, भोपाळवरून

,, फाल्गुन– माळव्यांत पोंचले.

१६८८ अ. चैत्र–सिहोर, सिरोंज, बुंदेलखंड, झांशी, वोडसे.

,, चैत्र–वोडसें, भांडेर.

मुक्कामांचें टिपण.

,, वैशाख–भाडेर, अल्मपूर, शेवडे, मोह.

,, ज्येष्ठ
,, कार्तिक } –परगणे ग्वाल्हेर, गोहद.

१६८८ मार्गशीर्ष
१६८९ ज्येष्ठ } –उत्तर हिंदुस्थानांतून परत नाशकास.

गंगाधर यशवंत चंद्रचूड यांचे मुक्काम

१६७५ वैशाख शु. ९–नाशीक.

,, कार्तिक शु. ८–रामगंगेच्या पुलासमीप.

१६७६ आषाढ शु. १३–दिल्ली.

१६७९ मार्गशीर्ष–यमुनातीर.

१६८१ वैशाख–देशीं परत आले.

,, कार्तिक त माघ–जयनगर, आग्रा, फत्तियाबाद.

१६८३ वैशाख–मथुरा.

,, श्रावण–दिल्ली प्रांत.

१६८४ आषाढ–देशीं परत आले.

,, फाल्गुन–चांदवडास मल्हाररावाबरोबर.

१६८५ ज्येष्ठ–बसालतजंगास आणावयास जातो.

,, भाद्रपद–राक्षसभुवनानंतर तहाच्या बोलण्यासाठीं औरंगाबादेस.

१६८५ कार्तिक ते मार्गशीर्ष–हिशेब समजाऊन देण्यासाठीं पुण्यात.

,, फाल्गुन–मुलीच्या लग्नासाठीं नाशकास.

१६८६ वैशाख ते आषाढ–जावर प्रांत उदेपूर.

,, फाल्गुन–दिल्ली, प्रयाग.

१६८७ चैत्र
,, माघ } –इटावे, झाशी, ग्वल्हेर.

१६८८ अ. चैत्र–जाटवाडा.

,, चैत्र–इंदूर.

,, कार्तिक–देशीं येण्यास निघतो.

पत्रांचा मितीवार अनुक्रम.

या संग्रहातील पत्रें आगेंमागें मिळाल्यामुळें व तीं छापतांना त्यांवरील कांहींच्या मित्या चुकीच्या छापल्या गेल्यामुळें त्या दुरुस्त करून लेखांकांचा अनुक्रम मितिवार येथें दिला आहे. इतरत्र आढळणारीं पत्रें या ग्रंथांतील पत्रांशीं ताडून पहाण्याच्या कामीं या यादीचा चांगला उपयोग होण्याजोगा आहे.

* ही खूण केलेले व ३१ आणि ३७ ह्या लेखांकांचीं अस्सलें मंडळाचे संग्रहीं नाहींत.

चंद्रचूड-वंशावळ

(उपनांव—धनपावडे— देशस्थ, ऋग्वेदी, गोत्र विष्णुवृद्ध, सूत्र आश्वलायन.)

१ चूडामणपंत—१ गंगाधरपंत.

१ गंगाधरपंत— २ **यशवंतराव** ऊर्फ येसाजी × अकाबाई राहणार जुन्नर; ३ भगवंतपंत; ४ अनाजीपंत.

२ यशवंतराव— ५ बाजीपंत (कनेरसरशाखा;) ६ **गंगाधर ऊर्फ गंगोबा-तात्या** मृ. इ. स. १७७३ × १ अन्नपूर्णाबाई २पार्वतीबाई ऊर्फ काकू.

६ गंगोबातात्या— ७ सदाशिवराव ऊर्फ अन्याबा,* ८ कृष्णराव ऊर्फ बापू, ९ **यशवंतराव ऊर्फ दादाजी** मृ.इ. स. १७९९; १० माधवराव ऊर्फ रावसाहेब.*

८ कृष्णराव— ११ खंडेराव ऊर्फ बाबा मृत्यु इ. स. १८१९,

११ खंडेराव— १२ श्रीपतराव; १३ गंगाधरराव (दत्तक नं. ३०); १४ सदाशिवराव; १५ विनायकराव (दत्तक नं. ३१)

१२ श्रीपतराव—१६ रघुनाथराव; १७ कृष्णराव.

१७ कृष्णराव—१८ रंगराव; १९ गोविंद; २० रामचंद्र; २१ वामन; २२ लक्ष्मण.

१९ गोविंद—२३ काशिनाथ.

२३ काशिनाथ २४—नरहर; २५ नीळकंठ.

२० रामचंद्र—२६ माधवराव.

१४ सदाशिव —२७विनायक.

१६ रघुनाथ—२८विश्वनाथ.

९ **यशवंतराव**—२९ **माधवराव** ऊर्फ रावसाहेब मृ. इ. स. १८१९ × गोपिकाबाई.

२९ **माधवराव**—३० (= १३) **गंगाधरराव** ऊर्फ तात्यासाहेब मृ. इ. १८४६ × १ यशोदाबाई मृत्यु (इ. स. १९१५) २ पार्वतीबाई.

३० **गंगाधरराव**—३१ (= १५) **यशवंतराव** ऊर्फ दाजीसाहेब मृत्यु इ. स. १८५५.

३१ **यशवंतराव**—३२ **बळवंतराव** ऊर्फ बाळासाहेब मृ. इ. स. १९०५.

३२ **बळवंतराव**—३३ **माधवराव** मृ. इ. स. १९१०.

३३ **माधवराव** ३४ **यशवंतराव ऊर्फ नानासाहेब**; ३५ **सदाशिवराव ऊर्फ भाऊसाहेब** मु. पुणें.

---

* नक्कल.

शुद्धिपत्र.

खालीं महत्त्वाच्या चुकांचें शुद्धिपत्र दिलें आहे.

पृ. ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
१।१८	आले	जाले
२।२२	नाना ते	नानाते
४। ४	कामने	कालाने
४।१५	दृण्याचे	हे देण्याचे
६।१०	यशवंराव	यशवंतराव
६।२९ व ३२	माधराव	माधवराव
६।३०	वेतन	वेतन व
९। ५	बारावे	वारावे
११। ६	मागाचा	भावाचा
११। ९	दत	दतक
१३। ८	मोकदम	मोकदमांनीं
१३।१५	पवले	पोवले
१३।१६	वाकलवाडी	वाकलवाडी ता। मजकूर
१३।२८	माठेरे	मासीर
१३।२९	कटेर	कठेरे
१४। ५	सरवो	सखो
१४।२४	तुम्ही घेणे	तुम्ही
१४।२७	पुर्णमेस टकेचा	पुर्णमेस यात्रेस टके २॥
१६।२१	वांरु	बारुन
१७।११	तुकाजी	तुळाजी
१७।२५	गोदनाक	गोम नाक
२०।१६	...इतावर	पंचाइतावर
२३।१९	लोह्करामार्गे	होलकरामार्गे
२३।१९	फ्याव्याची	वाफ्याव्याची
२६। ६	सुरत अटवीसी	सुरत अठाविसीं
३१।२५	पेशजी ला	पेशजी जाला
३१।३२	मारनुस	मारनुलेस
३३। ५	येवज रा।	येवज स्वा। रा।
४०।१२	पो	यो
४०।१०	वतनी	वतनी गाव
४१।१९	गबारे	गद्रे
४१।२१	कुलकर्णी	जोसी कुलकर्णी
४८। २	दिलेमधें	दिलीमध्यें
४९।ले. ३५–शिका		ले. २३ प्रमाणें
५०।ले. ३८–मोर्तब		ले. ३६ प्रमाणें
५१।ले. ३९ सिकामोर्तब		ले. ५२ प्रमाणें
६१। २	पारमेर	पारनेर
६२।२४	शरीभावनेचे	शरिरभावनेचे
६३।१७	आ...सा	आल्पसा
६३।२०	वगैरे वाजवी	व गैरवाजवी
६३।३२	ली	हाली
६७। २	आली	आपली
२९। २	सरकारच्या	लौकर च या
३१।१७	धोपडची	चोडपची
६७।२८	सरकाचे	सरकारचे
७०।१९	येथील	तेथील
७१।२४	जरसी	मुजरसी
७२। २	आद्रेप्रमार्णे	आज्ञेप्रमाणें
७२।१०	उपरि	उपरी लि॥
७४।१२	मारे	सुमारे
७४।३०	धार माथा	घाटमाथा
७५।२२	तेता	येतो
७७।३०	जैसे	जेणे

पृ. ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
७९।२१	ईल	जाईल
८८।२०	मासाने रोज	मासाने देउ
८९।१८	सीद	वाटणी सीदे
९४।२३	साच्यार	सा च्यार
९५। २	वी	करावी
९५। ३	जाणार शोध	जाणार ह्या शोध
९५।१८	विश्वासरात	विश्वासराव
९८।२१	केलेल सर्व	तीर्थरूपांनीं— आपणांस लिहिले आहे त्या वरून केलेल सर्व
९८।२१	राम बो	राम याचे
९८।२८	आले	आहे
१०२।११	करून न देणे	करू न देणे
१०२।१७	बाद	बद
११३।१५	ही	तुम्ही
११३।३१	येकासी	येरासी
११४।१२	करील श्री	करील त्यास श्री
११४।२४	वाजवी	सहसा
११६। ४	पड	पडपेटा
११६।२४	या	हक
१२०। ४	१५०	२५०
११।ले. १३२		
१२२। ७	बहीर व वाडी	बहिरववाडी
१२३। ६	येकूण तीस शे	येकुण तीसशें

श्रीशाहुरा
जपदांभोजभ्रम
रायितचेतसः बिं
बात्मजस्य मुद्रे
या राघवस्य
विराजते

पृ. ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
१२३।२८	वह्लिलीस	राह्लिलीस
१२४। ४	,,	,,
१२७।२९	बंदोबस्त राखावयाचा	बंदोबस्तास्तव राहावयाचा
१२७।२९	लिहिलात	लिहिला व
१२८। ९	अलख	व अलख
१२९। ९	गुसापा	गुर वापा
१२९।१०	अलीकडे	त्या अलीकडे
१३०।२४	जर गोष्ट नाही तर हे	जरी हे गोष्ट नाही तर
१३३। ५	समत	सनम
१३३। ९	आईचा	याचा
१३३।१३	नवसर थला	सरजामप्रत
१३३।१६	सत्वाजी	सयाजी
१३४।११	भवगर्भ	भावगर्भ
१३६।२३	भोकरे	भाकरे
१३७। ९	खावयास	यावयास
१३७।१२	पना रुपये	पनास रुपये
१३८।१४	दादाजी यासी	दादाजीपासी
१३९।१७	मास पक्षात येवनाचे	मास पक्षांत लौकरी च येवनाचे
१४१।१३	ते	तो
१४३।२,४	ह्यो	बो
१४३। ९	तिलींगाचे	जोतिलिंगाचे
१४४। ८	रामकृष्णराव	रा॰ कृष्णराव
१४४।१४	... ...	तर्फेरी
*१४४।२१	रावा बापास	रा॥ बापास
१४४।२६	ताकीदा चिरंजीव	ताकिद करावी चिरंजीव
१४४।३२	आखर	आगर
१४६। ९	जिल्हा	दिल्हा

पृ. ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
१४६। ९	+ + +	चंदेरी
१४६। ९	नरवल	नरवर
१४६।१७	राजेश्री माधो-सिंगाकडील फौ-ज जाऊन	राजे मा. फौज व नजीबखाना-कडील फौज जाऊन
१४७। ५	लिहिले	लिहिणे
१४७।ले. १६६	श्री	श्रीमोरया
१४८।१७	ता॥	रा॥
१४९।१४	संताली	संताड
१४९।१५	संताली राजश्री	संताड दूर क-रून राजश्री
१४९।१८	सरकारच्या	सरकारचा
१४९।१९	संताडियाबरोबर	संताडीयावर
१४९।२०	त्यामधे	पामधे
१४९।२२	दरबार	दरबारचे
१४९।२३	पत्री	पत्र
१४९।२८	दोन	दोनसे
१५०।१८	वरात	वराता
१५१।२१	......	ता॥ केले
१५१।२१	...	निकड केली कीं
१५१।२८	करून दाखऊ	करून मनसबा करून दाखऊ
१५१।३०	...	भोजन
१५२।१३	आलफ	आलफ सो
१५३।१३	कडेवली...	कडेवलीत पो
१५३।१७	९९८९९॥।=।	९९८९९॥=।

पृ. ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
१५३।२४	२५९६॥	२५९६॥।
१५४।२२	दिमत	हिमत
१५४।२३	सुदामनिम्रो भे-टीस	सुदामती म्रो आहोत भेटीस
१५४।२६	पाले बहुत	पाले पाजे बहुत
१५५। ६	मकाजी	जाकाजी
१५७। ४	घृसणेश्वरजीची	घृष्णेश्वर-जीची
१५७। ३	वेरुळची	यरुळची
१५७। ४	पो।	रा॥
१५७।३१	पाटीकीचे	पाटिलकीचे
१५७।३४	उपद्वाप	उपद्व्याप
१५९। ७	राजमामान्य	राजमान्य
१५९।२२	तो	ते
१६१।२०	ज्या जर्थील	ज्याजथील=ज्यास्ती
१६२।१२	+ + +	परंतु
१६३।२४	माजुर	माहूर
१६७।१९	लिहिले	तुम्ही न
१६८। ४	चितसुधाता	चितसुधता
१६९।३०	दास	यास हि
१७१। ८	समाराधना येक	समाराधना + + + येक
१७१।१५	सत्वर	सत्वर सदरहू
१७३।२२	+ + स	बलिस
१७४। २	विशेष मालराव	विशेष+ + + मालराव

प्रस्तावना.

चंद्रचूड दफ्तरांत थोरल्या बाजीरावाच्या कारकीर्दीपासून तों पेशवाई संपून इंग्रजीशाहीचीं १५।२० वर्षे होईपर्यंतचीं अनेक जातीचीं पत्रें आहेत. रा. वासुदेव शास्त्री खरे यांच्या प्रयत्नानें ज्याप्रमाणें पटवर्धनी दफ्तर प्रसिद्ध झालें व पाणिपतानंतरचा दक्षिणेकडील इतिहास उपलब्ध झाला, त्याप्रमाणें चंद्रचूड दफ्तराच्या प्रकाशनानें याच काळचा उत्तर हिंदुस्थानांतील इतिहास माहीत होणार आहे. या दफ्तरांत मराठी व संस्कृत भाषेंत साध्या किंवा सांकेतिक अक्षरांनीं लिहिलेलीं व हिंदुस्थानांतील सर्व भागांची च नव्हे तर कधीं कधीं युरोपांतील फ्रेंच राज्यक्रांति व नेपोलियनचीं युद्धें यांची देखील बातमी देणारीं हजारों पत्रें आहेत. मात्र या दफ्तरांतील रुमाल कालानुक्रमानें अद्यापि लागलेले नसून त्यांतील पत्रें बहुतेक रुमालांतून कशी तरी बांधून ठेविलीं आहेत.

कोणी इतिहासज्ञ त्या च कामास लागेल तर दोन तीन वर्षांत हीं पत्रें तो कालानुक्रमानें लाऊं शकेल. पण मला असें करतां आलें नाहीं. फुरसतीच्या वेळीं गेल्या दोन वर्षांत मीं हें दप्तर चाळलें व हजार बाराशें पत्रें निवडलीं. शिवाय, पूर्वी रा. राजवाडे, प्रो. भानु व श्री. मुजुमदार यांनीं कांहीं पत्रें निवडून ठेविलेलीं होतीं; तीं हि वाचून पाहिलीं आणि कालानुक्रमानें लाविलीं. तेव्हां मला कळून आलें कीं, पाणिपताच्या युद्धानंतरचीं व विशेषतः देवी अहिल्याबाईच्या कारकीर्दींतलीं च पत्रें या संग्रहांत पुष्कळ आहेत. तीं प्रकरणशः लावणें शक्य आहे. पण त्यांतील अनेक व्यक्तींचा पूर्वापर संदर्भ लक्षांत येण्यास मल्हारराव होळकरांच्या कारकीर्दीची देखील माहिती मिळविणें आवश्यक आहे. शिवाय, चंद्रचूड घराण्यांतील सुप्रसिद्ध व्यक्ति जी गंगोबा तात्या तिचा मल्हाररावांच्या कारकीर्दीशीं निकट संबंध असल्यामुळें हीं पूर्वकालीन पत्रें आधीं हातीं घेणें अगत्याचें दिसलें.

अशा रीतीनें मल्हारराव होळकरांच्या मृत्यूपर्यंतची एक चूडा ऊर्फ खंड तयार करण्याचा संकल्प मंडळाचे चिटणिसांच्या संमतीनें करून कामास प्रारंभ केला. पण त्या च वेळीं दफ्तर चाळण्याचें काम चालू होतें व अर्धे अधीक पुस्तक छापल्यानंतर चंद्रचूड दफ्तराचे नऊ दहा नवे रुमाल मंडळाकडे आले व त्यांत मल्हाररावाच्या कारकीर्दीतले कित्येक चांगले कागद माझ्या पहाण्यांत आले. अर्थात् त्यांचा संग्रह या भागांत करणें अगत्याचें असल्यामुळें, नवीं पत्रें सांपडतील तसतशीं ठिकठिकाणीं घातलीं. यामुळें पत्रें कालानुक्रमानें छापलीं गेलीं नाहींत; पुष्कळ मार्ग-

पुढें झालीं आहेत. हा अव्यवस्थितपणा पासून होणारा त्रास चुकविण्यासाठीं या खंडांतील पत्रें कालानुक्रमानें लावलीं असतां त्यांचा क्रम कसा घ्यावा लागेल हें मीं स्वतंत्रपणें दाखविलें आहे.

मल्हाररावांच्या कारकीर्दींतली पत्रें या दफ्तरांत फार कमी आहेत व आहेत तीं देखील विस्कळित आहेत. यामुळें त्यांच्या साहाय्यानें एखादें प्रकरण स्वतंत्रपणें लिहितां येणार नाहीं. तथापि इतरत्र उपलब्ध असलेल्या माहितींतील उणिवा भरून काढण्यास मात्र या पत्रांचा उपयोग चांगला होण्याजोगा आहे.

तथापि केवळ मल्हाररावांच्या हालचालींकडे च लक्ष देऊन या खंडांतील पत्रांची निवड केली नाहीं. चंद्रचूड घराण्याचा इतिहास व तत्कालीन सामाजिक व आर्थिक परिस्थिति यांचें स्पष्टीकरण होण्यास जीं पत्रें उपयोगी पडतील असें दिसलें त्यांपैकीं कांहीं पत्रांचा नमुन्यादाखल यांत समावेश केला आहे. उदाहरणार्थ, चंद्रचूड घराण्यांतील अनेक पुरुषांनीं संपादन केलेल्या वृत्त्या, इनामें व सरंजाम यांच्याविषयींची माहिती देणारीं आज्ञापत्रें व महजर या दफ्तरांत पुष्कळ आहेत. त्यांपैकीं थोडे च येथें दिले आहेत. गंगाधर यशवंत ऊर्फ गंगोबा तात्या चंद्रचूड यांचें सविस्तर चरित्र पुढील भागांत द्यावयाचें आहे; पण येथें छापलेल्या पत्रांचा पूर्वापर संदर्भ कळण्यासाठीं गंगाधर यशवंताच्या चरित्राची रूपरेषा देणें अगत्याचें आहे.

थोरल्या बाजीरावाच्या कारकीर्दींत खेड तालुक्यांत निंबगाव येथें बाजी यशवंत व गंगाधर यशवंत हे दोन बंधु चार पैसे कमावून वतनें व वृत्त्या विकत घेत होते. पण या भावांचें बालपण कशा स्थितींत गेलें व त्यांचा बाप कोणता धंदा करीत होता तें निश्चित करण्यास कांहीं साधन नाहीं. तथापि, थोडासा द्रव्यसंचय होतां च वतनें व वृत्त्या मिळविण्यासाठीं त्या काळचे लोक किती उत्सुक असत याची कल्पना या दफ्तरांत आढळणाऱ्या अनेक महजरांवरून चांगली येण्याजोगी आहे. चंद्रचूड घराण्यांतील अनेक पुरुषांनीं व मल्हारराव होळकरांसारख्या सरदारांनीं देखील पाटिलकी, देशपांडेपण, जोशीपणाची वृत्ति वगैरे संपादन करण्यासाठीं वतनदारांच्या सभा व पंचाइती भरविल्या याची माहिती देणारे शंभर सवाशें कागद या दफ्तरांत आढळले. पण ते एका च नमुन्याचे असल्यामुळें त्यांपैकीं फक्त थोडे मासल्यासाठीं येथें दिले आहेत. विसाव्या शतकांत ज्याप्रमाणें बँकांत पैसे ठेऊन त्यापासून मिळणाऱ्या व्याजावर व्यवहार करणें हा शहाणपणाचा व स्थैर्यनिदर्शक मार्ग गणला जातो त्याप्रमाणें पंधराव्या शतकापासून अठराव्या शतकाच्या पूर्वार्धापर्यंत महाराष्ट्रांत उदयेच्छु व महत्त्वाकांक्षी पुरुषानें वतनें आणि वृत्त्या संपादन करून राजकारणांत शिरण्याचा त्या वेळचा शिष्टसंमत मार्ग होता. सरदाऱ्या व जहागिरी राज्यक्रांतीबरोबर लयास जात किंवा उदयास येत. पण वतनें अनेक शतकेंपर्यंत कायम राहतात, असा अनुभव आल्यामुळें त्यांविषयींची आसक्ति समाजांत दृढमूल झाली होती. या प्रवृत्तीस अनुसरून दोघां चंद्रचूड बंधूंनीं वतनें व वृत्त्या मिळविण्यास आळस केला

नाहीं. याप्रमाणें वतनदार बनल्यानंतर वडील भावानें फारशी हालचाल केली नाहीं. पण धाकट्या भावाची म्हणजे गंगोबा तात्याची महत्त्वाकांक्षा मात्र वाकत्या प्रमाणावर होती. त्यानें दरबारांत शिरून मल्हारराव होळकरांची फडणीशी मिळविली. गंगोबास 'श्रीमंत राजश्री पंत प्रधान याचे तरफेनें फडणीस' नेमण्यांत आलें व रामाजी यादव यास 'राजश्री मलारजी होलकर सुभेदार याचे तरफेन खासनिसी कुल लिहिणियाचा रोजगार' देण्यांत आला. परंतु, या दोघांत बेबनाव उत्पन्न झाला. ही बातमी चारचौघांना कळल्यामुळें त्यांनीं मध्यस्ती करून मिळकतीपैकीं शेंकडा ५५ गंगाधर यशवंतास व ४५ रामाजीपंतास असें ठरवून दिलें; व ही यादी मल्हारराव होळकरांच्या शिक्यानिसी झाली. गंगोबास पुणें दरबाराचा पाठिंबा होता व त्याच्या तर्फे त्रिंबक विनायक दरबारांत खटपट करण्यास तयार होता. यामुळें "येथील कौद-कानूप्रमाणें रा। रामाजी यादव वर्ततील तरी उत्तम आहे न वर्तत तरी तुम्ही येथे येणे जे आज्ञा कर्तव्य ते करून आपले समाधान असो देणे" असें बाजीराव बल्लाळाचें पत्र गेलें होतें. यामुळें गंगोबाशीं तडजोड करणें रामाजीपंतास प्राप्त होतें. पण ही तडजोड कायम टिकली नाहीं; व शेवटीं रामाजी यादवास अधिकारभ्रष्ट व्हावें लागलें. बाजीराव बल्लाळाची कारकीर्द संपली तेव्हां गंगोबा, पेशव्यांच्या तर्फे होळकराजवळ फक्त फडणीस म्हणून वागत होता. पण नानासाहेबांच्या कारकीर्दींत त्याचें वजन वाढून तो महत्त्वाचा पुरुष होऊन बसला. शके १६७४ पासून शिंदे व होळकर यांचें वैमनस्य वाढून तें मिटविण्यास काय तोड काढावी या अडचणींत पेशवे असल्यामुळें गंगोबा सारख्या कर्त्या पुरुषास आपलें महत्त्व वाढविण्यास चांगली संधी मिळाली. या सरदारांची दिलजमाई करण्यासाठीं राघोबा निघाला होता, त्याची व गंगोबाची गांठ पडली आणि त्यानें 'निष्ठेनें कितेक मनसुबे करावयाचें' अभिवचन दिलें, यामुळें नानासाहेबांस 'बहुत संतोष जाला.'

शके १६७५ च्या सुमारास मल्हारजी होळकरांकडे पुणें दरबारची कोणकोणतीं कामें अडून राहिलीं होतीं याची माहिती लेखांक १५ व १६ या दोन यादींवरून मिळण्याजोगी आहे या वेळीं मोगलाशीं नुकता च तह झाला होता व दिल्लीकडील बादशहाचीं पत्रें आल्यामुळें तिकडे फौज पाठविण्याचें निश्चित झालें होतें. इतक्यांत मल्हाररावानें मोगलांचे कित्येक किल्ले घेतले व ही कलागत उत्पन्न करून तो दिल्लीस जाण्यास निघाला. या कामांत मल्हारराव व गंगोबा हे एकविचारानें वागत असावे असा नानासाहेबांचा तर्क होता. त्यामुळें त्यांनीं गंगोबास रागानें पत्र लिहून कळविलें कीं "मोगलासी इमान दिल्हे असता किले घेणे सर्व प्रकारे योग्य नव्हे दुसारियाने लघाडी केली तरी तुम्ही ताकीद करावी उफराटे तुम्ही च बेमानी करू लागले हे सहसा योग्य नाही इकडे कलह लाऊन तुम्ही हिंदुस्थानास जावे हे सहसा कामाचे नाही इकडील नीट करून स्वस्थचीतपणे जावें [हा] उतम पक्ष." (ले. १२८).

नानासाहेबांनीं हें पत्र रघुनाथरावाच्या सांगण्यावरून पाठविलें होतें. कारण मोगलाच्या मनांतून एक वेळ उत्पात करून दिली जहागीर परत घ्यावी अथवा कांहीं तरी आपलेसें करावें असें असून मोगलाकडे " मल्हारबाचें राजकारण आहे त्याच्या सूत्रें किल्ले घेऊन आपण हिंदुस्थानास जानात इकडे मोगलानें सल्ला बिघडावा " असा एकंदर व्यूह रचलेला आहे; तेव्हां गंगोबास व मल्हारबास नानासाहेबांनीं पत्रें पाठवून भेटीस आलें च पाहिजे, असें लिहिण्याबद्दल रघुनाथरावानें नानासाहेबांस कळविलें होतें. (राजवाडे खंड १ पृ. ११-१३ पहा).

या वेळीं आपण बजावलेल्या कामगिरीचें वर्णन स्वतः गंगोबानें गणेश दीक्षित पोंडिक खरे यास पाठविलेल्या एका पत्रांत केलें आहे (ले. ३३). "दैवीयोगे व तुमचे आशीर्वादे करून श्रीमंताचा व राजश्री सुबेदाराचा सारश्याचा प्रसंग उत्तम रीतीने जाहाला उपरांतिक अवरंगाबादेच्या येवनाचा सख्याचा प्रसंग हि येथे तुमच्या च आशीर्वादेकरून उत्तम संपादून दिल्हा दक्षेजेच्या सख्याचा योग श्रीनें चांगला केला. "

यानंतर पाणिपताच्या युद्धापर्यंत मराठ्यांच्या उत्तर हिंदुस्थानावर ज्या तीन स्वाऱ्या झाल्या त्यांत गंगोबा हजर होता.* शके १६८१ च्या कार्तिकांत गिलच्या लाहोर प्रांतीं आला तेव्हां साबाजी पाटील व तुकोजी होळकर मागें हटत शुक्रतालपर्यंत आले. तेव्हां गंगोबा मल्हारराव होळकरांबरोबर जयपुराकडे होता. होळकरानें या वेळीं जयपुराकडे गुंतणें बरें नव्हे, 'जयपुरचे पारपत्यें येथास्थित मर्गोदयाप्रमाणे, उभयता सरदार एकत्र असालेया, होऊन येईल'; याकरितां जयपुर प्रांतीचा निर्गम करून दिल्लीकडे होळकरानीं यावें असें जानराव वाबळे यानें गंगोबास कळविलें (ले. १३७). त्याप्रमाणें होळकरांचें कांहीं सैन्य उत्तरेकडे गेलें. शेटियाजी खराडे दोन चार हजार फौजेनिशीं अबदालीच्या तोंडावर गेला. त्याच्या बरोबर गंगोबाचा पुतण्या (विनायक बाजीराव ?) व आनंदराव (रामाजी यादवाचा मुलगा) हे सरदार मदतीस गेले होते. गंगोबा व मल्हारराव या आघाडींत नव्हते, कांहींसे मागें राहिले होते. या वेळीं अबदालीनें पस्तीस कोसांवरून येऊन अचानक छापा घातला व खराड्याच्या हाताखालीं असलेल्या सात आठ हजार फौजेचा धुवा उडविला. यांतून 'विरळा कोणी पळून जाऊन वाचला असला तर असेल.' (ऐ. ले. सं. नं. १७ व १९)

यानंतर भाऊसाहेबांनीं अबदालीचें पारिपत्य करण्यासाठीं जी इतिहासप्रसिद्ध मोहीम केली त्या वेळीं गंगोबानें काय कामगिरी केली ह्याचा पत्ता लागला नाहीं. पण पाणिपतच्या समरांगणांतून मल्हारराव परत आला तेव्हां त्याच्याबरोबर गंगोबा होता. या वेळीं नानासाहेब शिरोंजेवर होते. त्यांनीं सटवोजी जाधवरावास पत्र पाठविलें कीं

* म. इ. सा. सं. ६ ले. ३४१.

'तुम्ही व राजश्री मल्हारजी होळकर व राजश्री नाना पुरंदरे ऐसे मिळोन गोहदवाल्याचा बंदोबस्त करणें.' त्यावरून हे तिघे गोहदेस शह देऊन बसले (खं. ६ ले. ४०९). यानंतर गंगोबा जाटाशीं बोलणें करण्यासाठीं मथुरेस गेला होता (खं. ६ ले ४१४).

यापुढें लौकर च म्हणजे १६८३ च्या ज्येष्ठ व. ६ रोजीं नानासाहेब मरण पावले; व निजामानें पुण्यावर स्वारी करण्याची तयारी केली. यामुळें उत्तरेकडील सर्व कारभार सोडून मराठ्यांना आपलें घर संभाळण्याकडे लक्ष देणें भाग पडलें.

हें घर संभाळण्याचें काम राघोबाकडे आलें आणि तो तर या कामास अत्यंत अयोग्य होता. नानासाहेबांच्या कारकीर्दींत कर्ज केलें असलें तरी अनेक प्रसंगीं शौर्य गाजवून त्यानें पंजाबपर्यंत मराठ्यांचें नांव सर्वतोमुखीं केलें होतें. पाणिपत येथें भाऊ-साहेबांना यश आलें असतें तर उत्तर हिंदुस्थानांत मराठ्यांचा अंमल प्रथम स्थापित करण्याचें श्रेय राघोबास मिळालें असतें. पण तो सर्व च ग्रंथ आटपून राघोबास भाऊ-बंदकींत लक्ष घालावें लागलें, तेव्हां त्याची धांदल उडाली. त्याच्या आयुष्यक्रमास या वेळेपासून अगदीं निराळें वळण लागलें. हें आनंदीबाईच्या आगमनानें लागलेलें असो किंवा स्वतःच्याच अकलेनें प्रादुर्भूत झालेलें असो. राघोबास पेशवाईचीं सूत्रें आपल्या हातीं घेण्याची अनावर इच्छा झाली व या महत्त्वाकांक्षेच्या पायीं त्याच्या हातून अनेक अपराध घडले यांत संशय नाहीं.

भाऊसाहेबांच्या मदतीसाठीं नानासाहेब उत्तरेकडे निघाले तेव्हां निजामानें देशीं दंगा करण्याची तयारी केली. त्यास दाबांत ठेवण्याच्या कामगिरीवर दादासाहे-बांची योजना करून नानासाहेब उत्तरेकडे गेले व तेथून परत येऊन पुण्यास वारले. तेव्हां निजामानें उघडपणें युद्धाची तयारी चालविली. त्यास तोंड देण्यासाठीं दादासा-हेबास देखील सैन्याची जमवाजमव करणें प्राप्त होतें. शके १६८३ च्या पावसाळ्या-अखेर मराठ्यांची सरासरी सत्तर हजार फौज जमा जाहली. पण ही फौज जमण्यापूर्वीं दादासाहेब नागतव्याचा घाट उतरून माहूरपर्यंत गेले. तेव्हां 'थोड्या फौजेनिशीं तुम्ही मोगलावर गेला यामुळें तो आटपणार नाहीं. उलट तो पुण्यावर फौज पाठविल व चोहींकडे फंदफितूर वाढून फजीती होईल.' अशा अर्थाचें पत्र गोपिकाबाईनें दादासा-हेबांस पाठविलें होतें. त्याचें उत्तर लिहितांना राघोबानें जे उद्गार काढले आहेत त्यावरून राघोबाच्या अंतःकरणांत अयाार कलीचा प्रवेश झाला नसावा, असा तर्क करण्यास जागा आहे. "आम्ही तीर्थरूप नानासाहेब व भाऊसाहेब यांचे शागिर्द आहों लागभाग पाहून च जें करणें तें करितों उतावळी करीत नाहीं असें करितां होणें ईश्वराचें हातीं" असें आश्वासन देऊन युद्धपद्धतीसंबंधानें रघुनाथराव म्हणतो "भोसले व गाइकवाड व मल्हारबा येणार आहेत भोसले तरी लौकर च येणार आहेत मातबर जमा होईतोपर्यंत सफेजंगीची लढाई करीत नाहीं बाबूजी नाईक व आणीक पथक मातबर आहेत त्याजकडून गनिमी तऱ्हेने झुंजवून दोन महिन्यांत मोगल हि दमेल व आमची फौज हि फार जमा होईल

पौषमासी अथवा माघमासीं थोरली लढाई होईल ऐसें योजिलें आहे." मोगलाचें पारपत्य करणें अत्यवश्यक आहे असें दाखविण्यासाठीं रघुनाथराव म्हणतो " गडबडीमुळें चार किल्ले गेले तरी कांहीं चिंता नाहीं. उभयता तीर्थरूप मानवर होते त्यांचा दबाव तुटला याजमुळें हालीमाजी जाहाली लोकांचे मतें दवलत सावरणार नाहीं म्हणोन लबाड्या चौकडे शत्रूनीं केल्या परंतु अशा गडबडीवर जाऊं नये एक मोगलाचें पारपत्य जाहाले म्हणजे चार आभाळें उठलीं आहेत हीं विरतील." तथापि अडचणीची वेळ ओळखून मोगलाशीं तह केल्यास काय होईल असा गोपिकाबाईचा प्रश्न होता. त्याचें उत्तर देतांना रघुनाथराव लिहितो "ही गोष्ट कदापि व्हावयाची नाहीं. दबून सलूख केला तरी तो वरसास बोकांडी बसेल यास्तव लबाडी फिरोन न करी असें शासन केलें पाहिजे वडिलीं दम न सोडावा पुणेयाची आशा सोडावी डोंगरावर च राहावें नाचण्या वऱ्याची भाकर खावूं परंतु मोगलास दमास आणू जर मोकळें सोडिलें तरी वरसास सवकेल." (ऐतिहासिक टिपणें भाग २ पृ. २६।२७).

रघुनाथरावाच्या मनाप्रमाणें काम होण्यास भोसले व होळकर यांनीं मराठी सैन्यांत दाखल होणें आवश्यक होतें. याप्रमाणें जानोजी भोसले मार्गशीर्षांत येऊन पोंचला व मोगलाचा पराभव करण्याच्या कामीं त्यानें चांगली मेहनत घेतली. (ऐ. ले. सं. नं. ५२). मोगलाचा शह जवळ येत चालला तेव्हां होळकरांनीं मोठ्या मजलींनीं येऊन पोंचावें म्हणून त्या बोलावण्यासाठीं स्वतः श्रीमंत च जाणार होते; परंतु "दाटी जाली यास्तव बनलें नाहीं. तरी सुभेदार कांहीं परकी नाहींत. वडीलपणे या वेळेस येऊन संरक्षण कर्णे हे च त्यास योग्य आहे, ... मोगलाचे प्राबल्य जाल्यास परिणाम कसा हे हि आपल्यास कळत च आहे" वगैरे मजकुराचें पत्र गंगोबाच्या नांवें आलें होतें (ले. ५३). परंतु होळकर या वेळीं देशीं येऊन पोंचले नाहींत.

इकडे मोगल टोक्याचें लिंग फोडून, चांभारगोंद्याची खराबी करून व अनेक ठिकाणीं गोवध करून उरळीपर्यंत आला. परंतु मोगलाच्या या अत्याचारामुळें त्याच्या बाजूची हिंदू मंडळी खट्टी झाली होती. त्यांनीं पुणें दरबाराशीं तह करण्याचा विचार केला. रामचंद्र जाधवराव याचे मार्फत पुणेकरांचा वकील मोगलाकडे गेला. पण मोगलानें त्याची बेअब्रु केली. तेव्हां रामचंद्र जाधवराव मोगलाकडून रुसून निघाला. त्यास सेनापतिपद देऊं करून मराठ्यांनीं ठेऊन घेतलें. जाधवरावानें आपणाबरोबर निजामाचा भाऊ मोगलअली यास हि आणिलें होतें.

या वेळीं मराठ्यांचें सैन्य सवा लाखापर्यंत जमलें होतें; व मोगलाच्या सैन्यांत वर सांगितल्या प्रमाणें फूट पडली होती; यामुळें त्याला तह करणें भाग पडलें. या तहा अन्वयें मोगलअली व जाधवराव यांची चाळीस लक्षांची जहागीर निजामाकडून घेण्यांत आली. (खंड १० पत्रांक २).

ही हकीकत येथें विस्तारपूर्वक देण्याचें कारण 'सर्व प्रकारें अनुकूल परिस्थिति असून देखील सत्तावीस लाखांचा मुलूख देऊन राघोबानें निजामाशीं तह केला' असा मजकूर या तहासंबंधीं बहुतेकांनीं लिहिला आहे; त्यास आधार ग्रांडफच्या च वाक्याचा दिसतो (Vol. II p. 166). पण हें विधान बरोबर नाहीं. निजामअलीखान याजपासून चाळीस लक्षांची जहागीर घेऊन सल्ला केला असें माधवराव बल्लाळ स्वतः लिहितो (खं. १० पत्रांक २); आणि प्रस्तुत खंडांतील ले. १३९ वरून त्यास दुजोरा मिळतो.

या युद्धांत शेवटीं दादासाहेब कुचराई करीत असून 'माधवराव पेशवे तमाम लोकांचा दिलासा करित.त सर्वांची ममता त्यांच्या पायाशीं फार आहे.' असा उल्लेख आढळतो (ऐ. ले. सं. नं. ५२). यावरून दादासाहेब व सखाराम बापू यांनीं या सुमारास बेकी पक्ष उपस्थित केला असून निजामास सत्तावीस लक्षांचा मुलूख देण्याचा गुप्तपणें करार केला असण्याचा बरा च संभव आहे. यासंबंधीं अधिक माहिती चंद्रचूड दप्तरांत मिळणें शक्य आहे. महिपतराव कवडे या वेळीं मोगलाच्या सरहद्दीवर होता; त्याचीं बरींच पत्रें चंद्रचूड दप्तरांत आहेत. त्यांपैकीं चार पांच च या खंडांत आलीं आहेत.

यानंतर सखाराम बापूस कारभार सोडून घरीं बसणें भाग पडलें; आणि त्रिंबकराव मामा व बाबूराव फडणीस यांनीं सर्व राज्यकारभार चालवावा, कर्नाटकची मोहीम करून मिरज पटवर्धनास द्यावी आणि हैदराचें पारपत्य करावें असें ठरलें. हा ठराव गोपिकाबाईनें केला व त्यास दादासाहेबांनीं वरकरणी मान्यता दिली. पण लौकर च बाबूराव आणि त्रिंबकराव यांना दादासाहेबांचा विश्वास न पटल्यामुळें सर्वजण पुण्यास परत आले. गोपिकाबाईच्या आग्रहावरून त्रिंबकराव मात्र पुनः माधवरावाच्या मदतीस कर्नाटकांत गेला.

दादासाहेब पुण्यास आल्यापासून पुनः सखाराम बापूच्या तडाक्यांत सांपडले. गोपिकाबाईची इच्छा बाबूराव फडणीसाच्या तंत्रानें दादासाहेबांनीं कारभार करावा अशी होती. पण तें दादासाहेबांस पटेना. या वेळीं मल्हारराव होळकर देशीं आले होते. त्यास आपणाकडे ओढून घेण्याची दोन हि पक्षांनीं खटपट केली. या सुमारास ज्येष्ठांत माधवराव कर्नाटकची स्वारी आटोपून पुण्यास आले. तेव्हां दरबारांत दोन हि पक्षांचीं भांडणें चांगलीं विकोपास गेलीं होतीं. हरप्रकारें करून दादासाहेबास ठेऊन घ्यावें व तडजोड करावी अशी माधवरावांची फार इच्छा. त्यांनीं व त्रिंबकरावांनीं दादासाहेबास सखाराम बापू व पुरंधरे यांच्या कचाट्यांतून सोडविण्याचें ठरविलें. त्रिंबकरावानें दादासाहेबांची गांठ घेऊन त्यांची कानउघाडणी केली आणि "दौलत बुडवून माथा अपेशाचें खापर फोडून घेतां!" असें बजावलें व बरा च युक्तिवाद सांगितला. तेव्हां रघुनाथरावानें गुडघ्यावर येऊन "मी काय करूं! चौघे जण मला नाना प्रकारचे कुतर्क सांगोन 'निघावें' म्हणतात यामुळें मी बोलिलों" अशी कबुली दिली. यानंतर माधवरावानें हि राघोबाचे पाय धरून राहण्याबद्दल

विनंती केली. शेवटीं राघोबाची खात्री होऊन तो दरबारांत आला आणि "माधवराव धनी, त्रिंबकराव कारभारी. सर्वांनीं यांच्या विचारें वर्तावें" असें बजावलें. तेव्हां 'बहुत उत्तम' असें मल्हारजी होळकर म्हणाले. पण गंगोबा चंद्रचूड यांनीं प्रश्न केला कीं, 'दोन फळ्या जाल्या त्याची गत काय?' तेव्हां दादासाहेबांनीं उलट प्रश्न केला 'आतां वेड्यासारखा पुसतो काय!' हे शब्द ऐकून दादासाहेबांच्या पक्षांतील मंडळीचीं 'गात्रें विस्कळित' जालीं.

पुणें दरबारांतील या वेळची ही सविस्तर हकीकत 'इचलकरंजी दफ्तरांतील' नं. ६६ च्या लेखांकांत आलेली आहे त्यावरून मल्हाररावानें एकी करण्याचा च प्रयत्न केला असें दिसतें. तथापि या प्रयत्नाचा उपयोग झाला नाहीं. दादासाहेब पाषाणास जातों, योगाभ्यासासाठीं नर्मदातीरीं जातों, अशा अनेक सबबी सांगून व पाया पडणाऱ्या माधवरावाच्या विनवणीकडे दुर्लक्ष करून नाशीकच्या वाटेनें निघाले आणि औरंगाबादेकडे मोगलाचें साह्य मिळतां च ते परत फिरले. या प्रकरणाचा शेवट घोडनदीच्या लढाईत होऊन माधवराव दादासाहेबांच्या स्वाधीन झाले.

यानंतर दादासाहेबांनीं प्रतिपक्षास म्हणजे माधवरावाच्या पक्षास सामील असलेल्या अनेक सरदारांच्या जहागिरी काढून घेऊन त्यांच्यावर सूड उगविण्याचें धोरण स्वीकारल्यामुळें हे सरदार मोगलास मिळाले; आणि त्यांच्या च सल्यानें जानोजी भोसल्यानें देखील या वेळीं मोगलाशीं 'साठा चाळीशी'चा तह करून पुण्यावर स्वारी करण्याची तयारी चालविली. हा सर्व प्रकार चालला होता तेव्हां दादासाहेब व माधवराव मिरजेकडे गुंतले होते. त्यांना मोगल व भोसले यांच्या सैन्याशीं झगडण्याची तयारी करणें अगत्याचें आहे असें दिसून आलें. सखाराम बापूच्या सल्यानें गनीमी पद्धतीचा या वेळीं आश्रय करण्याचें ठरलें; आणि गनिमी पद्धतींत कसलेल्या मल्हारबाची सर्वांना आठवण झाली. या प्रकरणीं ले. ५४ मधील माहिती महत्वाची आहे. त्यावरून मल्हारबा व गंगोबा यांनीं 'मोगल बुडवावा' आणि मोगल बुडाल्यास या कामगिरीबद्दल त्यांना 'दाहा लक्षाची जाहगीर द्यावी' असें ठरलें. याशिवाय 'मुरुव्वतेंकरून जानोजी भोसले यांनीं मोगलासी सलूख केला म्हणून आम्हांस मनसबा प्राप्त जाला. पुढे भोसल्यांची रदबदली करूं नये' हें वाक्य लक्षांत ठेवण्याजोगें आहे. त्यावरून भोंसले व मोगल यांचें संगनमत झाल्यामुळें मुख्य अडचण उपस्थित झाली, तेव्हां भोसल्याच्या वतीनें रदबदली करण्याची इच्छा मल्हारबानें धरूं नये याविषयीं विशेष कटाक्ष दिसतो.

मराठी[१] राज्यावर या वेळीं ओढवलेल्या संकटांशीं झगडण्याची जबाबदारी सखाराम बापूच्या शिरावर येऊन पडली; आणि ती त्यानें चांगल्या प्रकारें बजावली. दोघे हि श्रीमंत त्याच्या सल्यानें वागण्यास तयार होते मल्हारबास बोलावणें करण्यासाठीं माधवरावांना

१ Seir mutaqherin. Vol. 3 page 398 पहा.

पाठविण्याचा त्याचा विचार होता आणि याबद्दल इषारतीदाखल गंगोबाकडे त्यानें एक पत्र लिहिलें होतें. त्याचें उत्तर मल्हारजीनें सखाराम बापूच्या नांवें पाठविलें असून तें संदिग्ध शब्दांत लिहिलेलें आहे; व 'गंगाधरपंत पाठविले आहेत याची तुमची भेट होईल. हे सर्व वृत्त विदित करतील' असा गंगोबावर हवाला दिला आहे. पण शेवटीं 'सर्व प्रकारें भरवसा तुमचा आहे' व 'मनसुबियाच्या कार्यास त्वरेस मोल आहे' अशीं दोन वाक्यें आहेत ! (ले. १४३). हा मनसुबा कोणता हें निश्चित करणें कठीण आहे. पण यानंतर अतिशय 'त्वरेनें' म्हणजे चौदा मजलींत मराठी सैन्यानें मिरजेहून औरंगाबाद गांठली आणि मोगलाच्या मुलखांत धुमाकूळ माजविला. याशिवाय मोगलाचा भाऊ बसालतजंग यास फोडून मराठ्यांकडे आणण्याचें काम गंगोबाकडे सोंपविण्यांत आलें होतें व तें हि त्यानें चांगल्याप्रकारें बजावलें. शके १६८३ च्या अधीक आषाढांत गंगोबा बसालतजंगास घेऊन मराठ्यांच्या लष्करांत सामील झाला (ले. ६८–७०).

अशा रीतीनें हैद्राबादेपर्यंत मोगलाच्या मुलुखांतून खंडणी घेत घेत मराठे येत असतां त्यांना मोगल व भोसले यांनीं पुणें जाळल्याची हकीकत समजली. तेव्हां ते अतिशय संतापले आणि गनीमी काव्याची पद्धति सोडून, समरांगणांत मोगलांशीं दोन हात करून त्यांचा सूड घेण्यासाठीं मराठे उत्सुक बनले. या उत्सुकतेस मूर्त स्वरूप देण्याचें श्रेय माधवरावांनीं राक्षसभुवनच्या लढाईंत घेतलें. या वेळीं 'चिरंजीव रायांनीं मेहनतींत व शिपाइगिरींत कमी केलें नाहीं. आम्हांपेक्षां अधीक जाहाले ...... त्यांचा कर्तेपणाचा भरवसा आम्हास आला' अशी कबुली दादासाहेबांनीं दिली आहे. सारांश, या वेळेपासून माधवराव अल्पवयी पोर नसून कर्ता पुरुष आहे असें ठरून गेलें.

यानंतर मोगलांशीं तहाची वाटाघाट करण्याची वेळ आली तेव्हां देखील मराठ्यांच्या तर्फें गंगोबा हैद्राबादेस वकीली करण्यास गेला होता. त्याच्या खटपटीनें शेवटीं तह घडून आला व निजामाकडून एकंदर ब्याऐंशी लक्षांचा मुलूख मराठ्यांस मिळाला.

या वर्षीं मोगलानें पुणें जाळून महाराष्ट्रांत जो धिंगाणा घातला त्याचें वर्णन देणारीं बरीं च पत्रें या खंडांत आलीं आहेत. त्या संबंधीं एक गोष्ट विशेष लक्षांत ठेवण्याजोगी आहे, ती ही कीं, शके १६८५ मध्यें ज्येष्ठ महिना अधीक नसून आषाढ अधीक होता. दीक्षित, पिले, मोडक वगैरे सर्व जंत्रीकारांनीं ज्येष्ठ अधीक दिल्यामुळें इतिहाससंशोधक चांगले चकले आहेत. ऐतिहासिकलेखसंग्रहांत या वेळचीं पत्रें छापतांना रा. वासुदेवशास्त्री खरे यांनीं अधीक महिना पत्रांत आला असेल तेथें अधीक ज्येष्ठ अशी कल्पना करून मोडकांच्या जंत्रीवरून इंग्रजी मित्या ठरविल्या आहेत व नुसता ज्येष्ठ असा उल्लेख असेल तेथें (अधीक) हा शब्द योजून संगति लावण्याचा प्रयत्न केला आहे. पण नं. २९० च्या

पत्रांत यापैकीं कोणता च उपाय न चालल्यामुळें " यांत तिथीसंबंधानें काय घोटाळा झाला आहे समजत नाहीं." अशी शास्त्रीबोवांना टीप देणें भाग पडलें. (ऐ. ले. सं. पृ. ७९३ टी. १) या खंडांतील ले. ६२ पासून ७० पर्यंतच्या पत्रांवर मित्या घालतांना माझा हि असा च घोंटाळा झाला. पण ले. ७० च्या पत्रांत 'अधीक आषाढ बद्य त्रयोदसी' असे शब्द आढळले तेव्हां हें कोडें उकललें. सध्यां उपयोगांत असलेल्या जंत्र्या कामचलाऊ आहेत यांत शंका नाहीं. पण अधीक महिन्याचें यांचें गणीत मध्यमगति हिशेबांत घेऊन केलेलें असतें. स्पष्टगति हे जंत्रीकार घेत नाहींत. अर्थात् अधीक महिन्याचा घोटाळा होण्यास वाव राहतो. यामुळें चूक फार तर दोन महिन्यांची होण्याचा संभव असतो हें खरें. पण शके १६३६ मध्यें अधीक आषाढ होता असें जंत्रीकार म्हणतात व पेशव्यांची शकावली (राजवाडे) पृ.२५ वर 'अधीक भाद्रपद साबान महिन्यांत आला होता' असें म्हटलें आहे. यावरून जंत्र्यांतील माहिती चार महिन्यांनीं चुकली आहे असें म्हणावें लागेल! सारांश जुने कागद व जुनीं पंचांगें पाहून अधीक महिन्यांचा निर्णय होईल तेव्हां च तो पूर्णपणें विश्वसनीय मानतां येईल; तोंपर्यंत चालू जंत्र्यांतील माहिती निरुपायास्तव मान्य करावयाची इतकें च.

मोगलांशीं तह झाल्यानंतर गंगोबा पुण्याहून मुलीच्या (मथुराबाईच्या) लग्नासाठीं नाशिकास गेला. हें लग्न शके १६८५ च्या फाल्गुन शुद्ध १४ स झालें. या वेळीं दरबारांत उपस्थित झालेलीं चौथाईच्या हिशेबाचीं प्रकरणें मिटविण्याचें काम मल्हाररावानें गंगोबाकडे सोंपविलें होतें. यामुळें दादासाहेबांचे व गंगोबाचे अधून मधून खटकें उडत (ले. ८९). त्याचप्रमाणें माधवराव दादासाहेबांकडे सर्व व्यवस्था सोंपवून कर्नाटकच्या स्वारीस निघाले होते. त्यांनीं जानोजी भोसल्यास आपणाबरोबर येण्याविषयीं निकडीचे निरोप पाठविले. परंतु इंग्रजांनीं बंगाल्यांत कासमअलीचा पराभव केल्यामुळें, "पूर्वीं ठरलेल्या तहाअन्वयें, या वेळीं मला कासमअलीच्या मदतीस गेलें पाहिजे, अर्थात् माधवरावांच्या स्वारीबरोबर आपणास हजर राहता येत नाहीं, याबद्दल पेशवे ' विशाद मानतील तरी प्रसंगीं तुम्ही (= गंगोबा) आहा. कळेल त्या प्रकारे निराकरण करून मर्जी बहाल राहे ते गोष्ट करावी ' (ले. ८८)." असें जानोजीनें लिहिलें होतें. यावरून गंगोबाचें वजन या वेळीं पुणें दरबारांत चांगलें च असावें असें ठरतें.

माधवराव कर्नाटकच्या स्वारीस गेले ते तिकडे दीड वर्ष राहिले. पुण्याकडे कारभार-दरबारास दादासाहेब धनी होते. त्यांची आवरशक्ति बेताची असल्यामुळें कर्ज वाढत चाललें, चुगलखोरांचें प्रस्थ माजलें आणि 'मी स्नानसंध्याकरून राहतो मला ही दगदग नको' अशा अर्थाचे उद्गार दादासाहेबांच्या लिहिण्यांत येऊं लागले. तरी हि माधवरावांनीं "मजला आपण वडील असतां दौलतेची व कर्जाची व नांवलवकिकाची किमपि चिंता वाटत नाहीं वडील जें करणें तें करतील च ऐसें मानून निश्चिंत आहे"

असें आश्वासन दिलें; आणि त्याबरोबर च "दौलतेचा बंदोबस्त केला म्हणजे यांत च सर्व स्नानसंध्येचें फल आहे" (म. इ. सा. खं. १४ पत्रांक ५६) ही मार्मिकपणाची राजनीति चुलत्यास सांगण्यास कमी केलें नाहीं. सारांश, दादासाहेबांस पूर्णपणें मोकळीक दिली तरी त्यांच्या हातून दौलतीचा बंदोबस्त होणें शक्य नाहीं अशी माधवरावांची खात्री होत चालली होती. तथापि वडिलांचा आपल्या हातून अपमान होतां कामा नये असें अद्याप त्यांना वाटत होतें; आणि या च दृष्टीनें या कर्नाटकाच्या स्वारींत माधवराव दादासाहेबांशीं वागत होते. परंतु गंगोबाच्या चरित्राशीं या स्वारीचा संबंध पोंचत नसल्यामुळें त्यासंबंधींची हकीकत येथें देण्याचें कारण नाहीं.

मुलीचें लग्न होतां च गंगोबा उत्तर हिंदुस्थानांत गेला; तो तीन वर्षें तिकडे च होता. त्यानें या अवधींत अनेक उलाढाली केल्या. त्यांचें अनुसंधान ध्यानांत येण्यासाठीं दिल्लीकडील पूर्वींची थोडी हकीकत सांगणें आवश्यक आहे.

शके १६८१ मध्यें अबदाली दिल्लीकडे चालून आला तेव्हां गाजुद्दीन वजीरानें अलमगीर बादशहास ठार मारून कामबक्षाचा पुत्र शहाजहान यास पादशाहा केलें. नंतर अबदालीनें दिल्ली घेतली. तेव्हां या शहाजहानास कैद करून त्यानें अलमगीराचा मुलगा अल्लीगोहर (जो दिल्लींतील भानगडीमुळें पळून पाटण्यास गेला होता) यास बोलावणें पाठविलें. परंतु तो आला नाहीं. पुढें भाऊसाहेबांनीं दिल्ली घेतली. तेव्हां त्यानीं हि अल्लीगोहरास बोलावलें. पण स्वतः न येतां त्यानें आपल्या मुलास म्हणजे जवानबख्तास भाऊसाहेबांकडे पाठविलें. त्यांनीं या शाहाजाद्यास वलीअहद केलें म्हणजे यौवराज्याभिषेक केला व अल्लीगोहर यास शहाअलम असें नांव देऊन त्याच्या नांवचे शिक्के सुरु केले. पाणिपतच्या युद्धानंतर अबदाली दिल्लीस आला तेव्हां त्यानें शहाअलम बादशहास दुसऱ्यानें बोलावणें पाठविलें; पण दिल्लीस मराठ्यांचा अमल बसेल किंवा अबदालीचा च कायम राहील याबद्दल जबरदस्त संशय असल्यामुळें शहाअलमानें दिल्लीस येण्याचें साफ नाकारलें. कारण, पाणिपतास मराठ्यांचा पराभव झाला तरी अबदालीच्या राज्यांत बंडाळी माजली असल्यामुळें हिंदुस्थानांत राहण्यास त्याला सवड नव्हती; आणि चोहोंकडे उत्तर हिंदुस्थानांतील मराठ्यांचा उठत चाललेला अंमल परत बसविण्यासाठीं मल्हारराव होळकर व गंगोबा जोराची खटपट करीत होते; आणि त्यांना यश येण्याचा बरा च संभव होता.

दिल्लीच्या पादशाहीसंबंधानें भाऊसाहेबांनीं केलेली व्यवस्था च मान्य करून अबदाली परत स्वदेशीं गेला. मात्र त्यानें राज्यकारभाराचीं सर्व सूत्रें नजीबाच्या हातीं दिलीं होतीं.

अबदालीची पाठ फिरतां च सुरजमल जाटानें मोठ्या सैन्यानिशीं दिल्लीवर चाल केली. या वेळीं गंगाधरपंत चंद्रचूड दीड हजार फौजेनिशीं जाटाबरोबर होता

(म. इ. सा. खं. १ ले. २८८) जाटानें गाजुद्दीखानास वजीरी देववून व त्याचें नांव पुढें करून नजीबाचीं ठाणीं ताब्यांत घेण्याचा सपाटा चालविला. तेव्हां नजीबास युध्दाची तयारी करणें भाग पडलें. त्यानें जैनगराचा राजा माधोसिंग यास अनुकूल करून घेतलें. पण उलटपक्षाची तयारी फार मोठी होती. गंगाधरपंत, जाट, सुजाउद्दवला व गाजुदीखान यांनीं मोठें सैन्य जमवून कोळेवर तळ दिला. नजीबखानाचा म्हणजे रोहिल्याचा तळ पाणिपतावर होता. जाटांना यशाची खात्री होती. पण एका लहानशा चुकीमुळें सर्व डाव उलटला तो असा:--

जाट व रोहिले यांचीं सैन्यें युद्धासाठीं सज्ज होऊन राहिलीं; इतक्यांत सुरजमल जाटास शिकारीस निघण्याची लहर लागून फक्त दोनतीनशें निवडक लोक बरोबर घेऊन तो जंगलांत शिकारीस गेला. ही बातमी गुप्तहेरामार्फत नजीबास कळतां च त्यानें सैदू नांवाच्या विश्वासू सरदारास पांचशें लोकांनिशीं त्या जंगलांत पाठविलें. सैदूनें सुरजमलावर पाळत ठेऊन अचानक हल्ला केला; आणि जाटांचा पराभव च नव्हे तर कत्तल केली. अशा प्रकारें सुरजमल्लाचा अंत होतांच त्याचें शिर भाल्यावर रोंऊन तें सैदूनें नजीबास नजर केलें. नजीबानें तो भाला निशाणा प्रमाणें सैन्याच्या अग्रभागीं रोवून सुरजमल्लाच्या मृत्यूची बातमी जाटाच्या सैन्यास कळविली. त्याबरोबर जाटाच्या सैन्याचा धीर खचून तें पळत सुटलें. अर्थात् नजीबाच्या सैन्यास जय मिळाला.

यानंतर नजीब दिल्लीस परत गेला. पण सुरजमल्लाचा मुलगा जवाहीरमल्ल यानें मराठ्यांचें वीस हजार सैन्य मदतीस घेऊन दिल्लीस वेढा दिला. या वेळीं नजीब चांगला पेंचांत सांपडला होता. पण मल्हाररावानें त्याच्याशीं तह केल्यामुळें तो वांचला. हा तह करणें कोणत्या कारणामुळें मल्हाररावास इष्ट वाटलें तें नक्की समजत नाहीं. पण नानासाहेबांच्या मृत्यूनंतर मराठ्यांचें राज्य बुडविण्यासाठीं निजामानें चालविलेल्या तयारीच्या बातमीमुळें मल्हाररावानें ही तडजोड करण्याची घाई केली असावी असें वाटतें. तथापि या प्रसंगीं मराठ्यांच्या सैन्यांत फार मतभेद झाला असावा असा ले. १५५ वरून तर्क करतां येतो.* तथापि कोणत्या हि कारणामुळें कां असेना पण मराठ्यांनीं नजीबाशीं या वेळीं तडजोड केल्यामुळें जवाहिरमल्ल जाटास तोंडघशीं पडल्यासारखें झालें व त्याला हि नजीबाशीं तह करण्यावांचून गत्यंतर राहिलें नाहीं.

यानंतर मल्हारराव व गंगोबा दक्षिणेंत मोंगलाशीं चाललेल्या युद्धांत हजर होते. तेथें त्यांनीं बजाविलेली कामगिरी मागें सांगितली च आहे. मोंगलांचा लढा आटोपतां च गंगोबा व मल्हारराव शके १६८६ च्या प्रारंभीं पुनः उत्तर हिंदुस्थानांत गेले. त्यांनीं राजपुतान्यांतील राजेरजवाड्यांकडील खंडणी वसूल केली आणि नजीबाशीं

---

* या लेखांकाची मिती १६८६ पौष शु. १ अशी दिली आहे ती चूक असून १६८३ पौष शु. १ अशी पाहिजे.

बिघाड होऊं न देतां अंतर्वेदच्या बंदोबस्तासाठीं अनूपशहरीं जाऊन सुजाउद्दवल्याशीं सख्य केलें; आणि तेथून प्रयागाकडे कूच केलें. बंगालचा सुभेदार कासमअली-यास इंग्रजानीं हांकून लावल्यामुळें तो हि या वेळीं काशीकडे आला होता आणि त्याला मराठ्यांच्या साहाय्याची अपेक्षा होती. बादशहा देखील सुजाउद्दवल्याकडे च होता. तेव्हां सर्वांनीं मिळून इंग्रजावर चाल केली. परंतु इंग्रजांनीं त्यांचा पराभव केला आणि होळकराच्या फौजेस यमुना उतरून पलीकडे येतां येतां पुरेवाट झाली.

यानंतर मल्हारराव व गंगोबा यांनीं सर्व हकीकतीचीं पत्रें पुण्यास पाठवून मदत मागितली. त्याप्रमाणें फौज तयार झाली. त्याचें आधिपत्य दादासाहेबांनीं पत्करलें. या फौजेंत सदाशिव गंगाधर ऊर्फ अन्याबा हजर होता. (ले. १९७) या सुमारास भोसले बिघाड करतील असें लक्षण दिसूं लागलें. तेव्हां माधवराव व दादासाहेब यांनीं मोगलास अनुकूल करून घेऊन भोसल्यास शह दिला. यामुळें त्याचा निरु-पाय होऊन त्यानें पेशव्यांशीं सल्ला केला.

हें प्रकरण आटोपतां च दादासाहेब हिंदुस्थानच्या स्वारीस निघाले. या वेळीं दक्षिणेकडील बंदोबस्त केल्यावांचून दादासाहेबांनीं उत्तरेस जाऊं नये असें माधवरावांचें म्हणणें होतें (ले. ९७); परंतु तें न ऐकतां दादासाहेब निघाले. इकडे होळकराच्या सैन्यानें दतिया, वोडसे वगैरे बुंदेलखंडांतील ठाणीं हस्तगत करून झांशीस वेढा दिला; व तो किल्ला सर करून विश्वासराव लक्षुमण याच्या स्वाधीन केला. नंतर मराठ्यांचें सैन्य गोहदच्या वेढ्यासांठीं चाललें. या गोहदच्या जाटानें गेल्या चार पांच वर्षांत मराठ्यांचा अमल उठवून टाकला होता; यामुळें त्याचा बंदोबस्त झाल्यावांचून इतर संस्थानिकांवर दहशत बसण्याजोगी नव्हती. जाटांनीं देखील आपल्या मदतीस शीखांना आणलें होतें. यामुळें त्यांची तयारी चांगली होती. दोन् हि सैन्यांची गांठ श. १६८८ च्या अधीक चैत्रांत जाटवाड्यांत पडली. प्रथम मराठ्यांचा जय झाला. परंतु शत्रुसैन्यानें सांवरून पुनः निकडीचा हल्ला केला. तेव्हां मराठ्यांच्या सैन्यानें शिकस्त खाल्ली. होळ-करांच्या आघाडींत बाबळे, बुळे वगैरे सरदार होते. त्यांना 'दुसरें पाणिपत' झालें. (ले. १०२). मल्हारराव व गंगोबा मागें वीस कोसांवर होते. त्यांनीं पुनः शत्रूवर चाल करण्याची तयारी केली. दादासाहेब देखील सैन्यासह होळकरांच्या लष्करांत सामील झाले. पण मल्हाररावांची प्रकृति या वेळीं एकदम बिघडून झांशीनजीक अल-मपूर येथें वैशाख शुद्ध ११ स पावणेदोन प्रहर दिवसास त्यांस देवाज्ञा झाली.

मल्हाररावांच्या मृत्यूमुळें 'दक्षिण हिंदुस्थानचें छत्र गेलें' असें म्हणून बहुतेकांनीं हातपाय गाळले. दादासाहेबांना गोहदकराचें पारपत्य करतां आलें नाहीं; आणि शेवटीं रिकहस्तानें परत देशीं येणें त्यांना भाग पडलें. पण याच अवधींत माधवरावांनीं हैद-रावर तिसरी स्वारी करून त्याचा पूर्ण मोड केला व ते विजयी होऊन पुण्यास आले.

होते. यामुळें दादासाहेबांना आपल्या नाकर्तेपणाबद्दल विशेष च वैषम्य वाटलें. पण त्याचा दोष त्यांनीं स्वतःकडे न घेतां आपणास माधवरावांनीं मनापासून पाठपुरावा केला नाहीं यामुळें उत्तर हिंदुस्थानांतील मसलत सिद्धीस गेली नाहीं, असा पुकारा केला. या वितुष्टाचें पर्यवसान धोडपच्या लढाईंत झालें.

पाणिपताच्या लढाईनंतर भाऊसाहेब व जनकोजी शिंदे यांचीं नांवें धारण करून बंड माजविणारे तोतये बरे च होऊन गेले. पैकीं जनकोजीच्या तोतयाचा उल्लेख करणारीं दोन पत्रें या खंडांत आलीं आहेत. या तोतयांवर विचारी मुत्सद्यांपैकीं कोणी हि फारसा विश्वास ठेवला नाहीं. बायाबापड्या क्वचित फसत; आणि कांहीं दिवस बंडखोरांची पोळी पिके. यामुळें तोतयांचीं पत्रें आणणाऱ्या जासुदांना दरबारांत शिवीगाळी सोसावी लागे; आणि 'कचेरींत थट्टा होई कीं, स्वर्गद्वार मोकळें झालें. ज्या बायकचि पुरुष वारले असतील, त्यांनीं डोई वाढवावी !' (म. इ. सा. खं. १ ले. ३००).

शके १६८७ च्या पौषापासून १६८८ च्या फाल्गुन (ले. ११०-१२६) पर्यंतचीं सतरा पत्रें चंद्रचूड दफ्तरांतील नसून त्या रा. पां. न. पटवर्धन यांच्या संग्रहीं असलेल्या नकला आहेत. हीं पत्रें माधवराव पेशव्यांनीं लिहिलेलीं असल्यामुळें व त्यांत महत्वाची माहिती असल्यामुळें त्यांचा संग्रह या खंडांत केला आहे.

याशिवाय पानिपतच्या पराभवानंतर उत्तरेकडील अंमल उठला तरी पुनः तो लौकर च प्रस्थापित होईल या आशेवर जाटाच्या मायेंत शिरून 'जयद्रथाचे दुःख सांगावयास अभिमिन्याने जीव ठेवला होता तद्न्यायें' ग्वालेरींत गुप्तपणें बसून मराठ्यांच्या सैन्याची मार्गप्रतीक्षा करणारा बचाजी रंगनाथ (पृ. ७८), मल्हारराव मरण पावतांच 'आतां शोक करावयाचा प्रकार नाहीं सरदारीचा विचार दौलत चालली पाहिजे यास्तव विवेक करून कामाकाजात चित घालुन ...... वडिलांची कीर्ती आहे त्याजपेक्षां तुम्ही अधीक संपादन कराल यांत च तुमचा लौकिक आहे,' वगैरे सुंदर उपदेश आपल्या मुलास करणारी (ले. १०८) देवी अहिल्याबाई आणि गंगोबा हिंदुस्थानांतून देशीं येणार असें कळतां च घरची व्यवस्था चोख राहिली पाहिजे, "समयास गलाठा द्रष्टीस पडल्यानंतर तीर्थरूपाची मर्जी राहणार नाहीं", "तीर्थरूप आलियानंतर तुमची आमची फजिती न होय ते करणें" असें घरच्या कारभाऱ्यास बजावणारा यशवंत गंगाधर (ले. १७९) वगैरे अनेक ऐतिहासिक व्यक्ति या खंडांतील पत्रांच्या साहाय्यानें वाचकांच्या अधिक परिचयाच्या होतील.

या खंडांतील पत्रें वाचतांना चंद्रचूड घराण्यांतील सात आठ व्यक्तींचें परस्परांशीं असलेलें नातें लक्षांत ठेवलें पाहिजे. बाजी यशवंत हा गंगाधर यशवंताचा म्हणजे गंगोबा तात्याचा वडील भाऊ. या बाजी यशवंताचा मुलगा विनायक बाजीराव. गंगोबास दोन बायका; वडील बायकोचें नांव अन्नपूर्णा ऊर्फ बाई; धाकटीचें पार्वती

ऊर्फ काकू. बाईस दोन मुलगे; सदाशिव ऊर्फ अन्याबा आणि कृष्णराव ऊर्फ बापू. काकूस देखील दोन मुलगे होते. वडील मुलाचें नांव यशवंत गंगाधर उर्फ दादाजी आणि धाकट्याचें माधवराव ऊर्फ रावसाहेब. बाजी विठ्ठल ऊर्फ बाजीपंत मामा हा गंगोबाच्या धाकट्या बायकोचा भाऊ. अन्याबा व बापू यांच्या मनांत बाजीपंताबद्दल म्हणजे सावत्र मामाबद्दल बराच राग होता. गंगोबाचें व अन्याबाचें देखील फारसें जमत नव्हतें; यास कारण गंगोबाची धाकट्या कुटुंबावर विशेष मर्जी होती हें असावें. मोगलानें पुणें जाळलें त्या वेळीं चंद्रचूड घराण्यांतील बायकामंडळीवर कठीण प्रसंग आला होता. गंगोबा, अन्याबा वगैरे पुरुष मंडळी हैद्राबादेकडे गुंतलेली, दादाजी वगैरे मुलें लहान आणि त्यांत च गंगोबाची धाकटी स्त्री आजारी पडून मरण पावली. यामुळें अन्नपूर्णाबाईवर चोंहींकडून आकाश कोसळल्यासारखें झालें होतें. तथापि तिनें मुळींच हिंमत खचूं दिली नाहीं; इतकें च नव्हे तर 'देशांत थोर अनर्थ जाला. कितेक स्त्रियांच्या इजती घेतल्या,' 'इकडे अतिशय गलबल जाली आहे' 'चिठीचें कार्य (हुंडी पटून पैसे मिळण्याचें) होत नाहीं' वगैरे हकीकत लिहून देखील शेवटीं आपल्या संरक्षणासाठीं लौकर निघून येण्याबद्दल या बाईनें मुलांना न लिहितां 'बहुत सावधपणें बुधीनें वर्तणूक करोन शरीर संरक्षण करणें' असा शांतपणें उपदेश केला आहे (ले.७७). अन्नपूर्णाबाईची या खंडांतील पत्रें वाचलीं म्हणजे दीडशें वर्षांपूर्वीं महाराष्ट्रांतील स्त्रिया धामधुमीच्या प्रसंगीं सुद्धां किती धैर्यानें वागत असत याची साक्ष पटते.

राक्षसभुवनच्या लढाईनंतर गंगोबा मुलीचें लग्न आटोपून उत्तरेस गेला तेव्हां त्यानें सर्वांत धाकट्या मुलास म्हणजे माधवरावास बरोबर नेलें व यशवंतरावास म्हणजे दादाजीस अहिल्याबाईकडे दरबारी काम संभाळण्यास ठेविलें. उत्तर हिंदुस्थानांतील या स्वारीचीं बहुतेक पत्रें या धाकट्या माधवरावानें लिहिलेलीं आहेत. यशवंत गंगाधर ऊर्फ दादाजी हा चंद्रचूड मंडळींपैकीं चांगला व्युत्पन्न व बुद्धिमान् पुरुष होता. सावत्रपणाच्या नात्यामुळें उत्पन्न झालेल्या घरगुती तंट्याचा निकाल लावण्याचें काम दादाजीकडे असे. "तुम्ही शास्त्रज्ञ आहां, तुंमचे सांगितले कोणी मोडणार नाहीं" असें कृष्णराव गंगाधर दादाजीस लिहितो (ले. १५५). याचें कारण अन्याबास आवरण्याचें काम दादाजीखेरीज इतर कोणास हि करतां येण्याजोगें नव्हतें. हा दादाजी विद्वान तर होताच; पण त्याबरोबर च त्यास परिस्थितीचें यथार्थ ज्ञान असून कोणती गोष्ट शेवटास जाईल आणि कोणती फसेल हें ओळखण्यास लागणारें व्यवहार-चातुर्य हि त्याच्या ठिकाणीं होतें. दादासाहेबांनीं उत्तर हिंदुस्थानांतून परत आल्यावर माधवरावांशीं तंटा सुरू केला. तेव्हां गंगोबानें माधवरावाचा पक्ष सोडून एकदम दादासाहेबांकडे प्रयाण केलें. तेव्हां हें तुमचें करणें चुकत आहे, शेवटीं माधवरावांचा च पक्ष विजयी होणार असें बापास स्पष्टपणें दादाजीनें कळविलें होतें. सारांश, परिस्थिति बदल-

त्यामुळें गगाबाच्या हातून चुका होऊं लागल्या. पण दादाजी विचारी असल्यामुळें त्यांनें माधवराव व अहिल्याबाई यांचा पक्ष सोडला नाहीं. यामुळें धोडपच्या युद्धानंतर थोडीं वर्षे चंद्रचूड घराण्यावर अडचणीची परिस्थिति आली होती तरी ती बाजूस सारून दादाजीला आपल्या घराण्यास ऊर्जित दशा प्राप्त करून देतां आली.

या खंडांत इंग्रजांचे उल्लेख चार पांच ठिकाणीं आले आहेत. त्यांवरून त्यांचा जम बंगाल्यांत व अंतर्वेदींत या वेळीं बसत चालला होता हें स्पष्ट दिसतें. इतकें च नव्हे तर मराठ्यांनीं जाटांशीं सलूख करावा म्हणजे त्यांना कांहीं गांव वगैरे देवविण्यांत येतील वगैरे सल्ला फिरंग्यांचे वकील उत्तर हिंदुस्थानांत मराठ्यांना देऊं लागले होते. (ले. १६४). एकंदरींत हिंदुस्थानचें साम्राज्य कमावण्याची कल्पना या सुमारास इंग्रजी मुत्सद्यांच्या मनांत घोळूं लागली होती. इ. स. १७६७ मध्यें अलेक्झांडर डाऊ यानें जो हिंदुस्थानचा इतिहास लिहिला आहे त्यांत असें स्पष्ट विधान केलेलें आहे कीं, "It is apparant that the immense regions of Hindustan might be all reduced by a handful of regular troops. Ten thousand European infantry, together with the sepoys in the Company's service, are not only sufficient to conquer all India, but with proper policy, to maintain it for ages, as an appendage of the British Crown."

इंग्रजी कंपनीच्या चालकांना हा उपदेश पटून त्यांनीं दिल्ली व हैद्राबाद येथील राजकारणांत लक्ष घालण्यास सुरुवात केली; आणि दोन हि ठिकाणीं त्यांनीं एकदम छाप पाडली. ही गोष्ट माधवरावांच्या लक्षांत पूर्णपणें आली. 'फिरंगी जबरदस्त' असल्यामुळें 'नबाब नाइलाज होऊन सलूखास कबूल जाहले;' पण हा सलोखा टिकाऊ नव्हे ही गोष्ट माधवरावांनीं च एका ठिकाणीं नमूद केली आहे (ले. ११८). याशिवाय, बंगाल प्रांत तर इंग्रजांच्या हातीं सर्वस्वीं आला होता. तेथून एक घर पुढें सरकून क्लाइव्हनें मोगली साम्राज्याचा नामधारी वजीर म्हणजे औधचा नबाब कसा ताब्यांत घेतला व मल्हारराव होळकर आणि शीख, जाट यांच्या झगड्यांत शिरून आपलें प्यादें कसें पुढें ढकललें याची हकीकत सर जॉर्ज फॉरेस्ट यांच्या नवीन क्लाइव्हचरित्राच्या दुसऱ्या खंडांत (सहाव्या भागांत) आलेली आहे. ही हकीकत मराठी पत्रांतील मजकुराशीं ताडून पाहणें अगत्याचें आहे. पण यासंबंधींचीं आणखी पत्रें चंद्रचूड दफ्तरांत सापडण्याचा संभव असल्यामुळें हें काम पुढील खंडाच्या विवेचनांत केलेलें बरें.

हुनगुंडी,
आषाढ शु० ४ ३. } दत्तात्रेय विष्णु आपटे.

चंद्रचूड–दफ्तर

चूडा १ ली

ले. १*　　　　　　　　श्री.

शेवेसी खंडेराव कृष्ण विज्ञापनां ऐसी जे कैलासवांसी गंगोबा तात्या आमचे आजे यास स्त्रिया दोघी पैकी जेष्ट स्त्रीसं पुत्र दोन वडीलं सदासिवं गंगाधर व धाकटे कृष्णराव गंगाधर व कनिष्ट स्त्रीस पुत्रं दोन येशवंतराव गंगाधर व माधवराव गंगाधर हे दोघे वये करुन हि धाकटे च ऐसे असता गंगोबा तात्यां याणी आपले जातीनिसी सेवाचाकरीं सरकारची बहुता प्रकारे करूनं श्रीमंताची मर्जी संपादून साठ पासष्ट हजाराचा सरंजाम व होळकराकडील फडणीसी संपादिली त्यात सरजाम इनामतीदाखलं खाऊन स्वामीच्या राज्यांत पुत्रपौत्रादि वंशपरंपेरेने अनभवति असावे अशा सरकारच्यां सनदां आहेत ऐशास तात्या विद्यमान असता निमेनीम वाटणी ठरवून त्या अन्वये वहिवाट चालत होती नंतर श्रीमंत कैलासवासी माधवराव साहेब याणी तात्यापासूनं क्रिया घेतली असतां श्रीमंत कैलासवासी दादासाहेब याजकडे सखारामं बापूचे मसलतीने मिळाले हा दोष धोडपचे स्वारी उपरांत तात्यावर आणूनं रावसाहेबं याणी सर्वस्व अपहार करूनं बंदी टेविले उपरांत कटोऱ्याचे स्वारीहून सिध्धटेकचे मुकामी स्वारी आली त्या काळी तात्याची व मुलांमाणसाची मुक्तता होऊन सरजाम सोडावयाची आज्ञा जाली आणि अपराधाबाबद तीस लाख रुपये खंड ठराविला त्यापैकी वस्तवानी सुध्धा चवीस लाख रुपये पावती जाली बाकी साहा लाख राहिले त्याचा उगावा करून देऊन सरजाम मोकला व्हावा तो थोरले माधवराव साहेब यास देवाज्ञा जाली नंतर पुरंधरचे वेलेस सखारामपंत कुलं यखत्यार पुढे आले ते समई तात्यावर पेशजी पेच आला तेव्हा त्याजलां सरकारातून पुरसीस जाली की हे कृत्य तुमचे बुधीने जाले नाही कोणाचे उपदेशाने जाले ते सागावे असे पुसत असता तात्यानी जे केले ते आपणं च केले असे आपणांवर घेऊन बापूचे दस्ताऐवजी चिठ्यां होत्या त्या दूर ठेऊन बापूवर उपकार केला होता ते कागदपत्रं येसवंतराव गंगाधर याणी व त्याचे मातुल बाजी विठलं

---

* येथें दिलेले पहिले तीन लेखांक कालानुक्रमाच्या दृष्टीनें पाहूं जातां बरेच पुढे छापणें योग्य होतें. परंतु या ग्रंथांत ज्या घराण्यासंबंधीचे कागदपत्र यावयाचे आहेत त्या चंद्रचूड घराण्यांतील प्रमुख व्यक्ति कोणत्या होत्या व त्यांचे परस्पराशीं नातें कोणत्या प्रकारचें होतें हें दाखविण्यासाठी–म्हणजे विषयपरिचय करून देण्यास सोईचीं असल्यामुळें–हीं पत्रें येथें प्रारंभीं दिलीं आहेत.

बापूचे परम इष्ट होते त्यांणी बापूस दाखऊनं साहा लक्षांपैकी काही ऐवज पावोन बाकी ऐवज राहिलां तो बापूनी माफ करूनं सरजाम सोडून दिल्हा त्या काळी पूर्वील सनदां होत्या त्या गलाठल्या अैसा गैरवाका समजं वावयाचे कारणं पूर्वील सनदां काही कृष्णरावं गंगाधर याजकडे होत्या परंतु काही दाखलां नाही अैसे समजाऊनं येसवंतराव गंगाधर याचे च नावाने सनदां करूनं घेतल्यां पुढे मागे बंधूस बिभागं न द्यावां याजकरितां येकल्यांचे च नावे सनदा करूनं घ्यावयाचां पर्याय केला त्याकाळी सदासीव गंगाधर आम्हात कर्ते पुरुष मुखत्ये जेष्ट चागले दरबारी असे असतां ते तात्या असतां च मृत्यं पावले होते जेष्ट म्हणावयासं कृष्णराव गंगाधर च राहिले हे सौम्य स्नानसंध्यासील होते आणि तात्याची मुक्तता श्रीमंतापासून जाल्यावर येशवंतराव गंगाधर व त्याचे मातुल बाजी विठल हे उभयता येकरूप होऊन तात्यासी द्वेष केला त्यांचे च काही चालू देत ना यैसे होऊन तात्या कृष्णराव आमचे तीर्थरूप याजकडे येऊन आमरणांत होते दौलत आली त्या काळी कनिष्ट स्त्रीवर प्रीति विशेष होती हा अनुभवं लौकीक विदित च आहे ये बिसीचे पर्याय वडिलापासून हि आमच्यां वडिलाकडे होते परंतु सेवट काली हे च पुत्र त्याच्यां कामास आले असे असतां तात्यानी दौलत मेलविली तत्प्रयुक्त श्रम आले ते आम्ही भोगावे आणि त्याणी संपादन केले ते येशवंतराव गंगाधर याणी च अनभवावे अैसा निरणयं धर्मशास्त्रीं व लौकिक योग्य असल्यासं उपायं नाही परंतु तात्या जिवंत असतां निमेनीम वाटणी करून देऊन जेष्ट विभागं आम्हाकडे व कनिष्ट बिभागं त्याजकडे चालत आलां ते वहिवाटीचे कागदपत्रं यादीं बुदीं तात्यांचे वेलेच्यां असतीलं परंतु पुरंधरचे साली बापूस हि आमचे तीर्थरूपं कृष्णंराव गंगाधर याणी पुसले असतां तुम्ही घरात समजा म्हणौनं ताकीदी करीत बाजी विठलं व दादाजी मिलोन आमची पायंमली करूनं काही चं न देता नाना प्रकारे सबबं सागोन भय हि नाना ते रीतीने हस्ते परहस्ते घालूनं पाच हजाराचे गाव अडसेरीदाखल भिकणे दिल्हे ते हि न मान्यं करावे तरीं आपणासं वसीलां नाही व उतपातीं हि फार नवते निद्रव्यं कुटुब पदरीं भक्षांवयाचे मानसिक अैसे संकट आणि राज्यात प्रभुत्व काय ते मिलोन कारभारीं त्याची कृपां त्याणी चं दृढतर संपादन केली होती आणि फिर्याद सांगावयांस हि स्थल नाही त्यात माधवराव गंगाधर याणी हि सिंदे याच्यां दिवाणगिरींचां रोजगार केला तो हि बलवंतर पक्ष नानाफडणीस याजवरं आणि दादाजींनी कृपां संपादिली होती आणि आमचे तीर्थरूपं याचा हि कालं जालां त्या संधीत माझे हि वयं लाहानं बाल्य अवस्था असे पर्याई दिवसं न आले त्यांस स्वामीचा भाग्योदयं समय पाहूनं आम्हासं उमेद होऊन उद्योग त्याकाळी च करावंयासं प्रारंभ करूनं नाना फडणीस याची भेट घेतली आणि वर्तमान समजाविले की सरजाम सुटल्यां तागाईत दादाजीकडे आमचां विभागांचां अैवजं यावा व हाली पूर्ववत प्रमाणे आमचां निमे विभागं देवावा पूर्वी बिभागं जाले चं आहेत आम्हापैकीं सदासिव गंगाधर वारले त्याचे आम्ही चं आणि माधवराव गंगाधर दुसऱ्या पर्यायपैकी वारले त्यासं दादाजी गंगाधर

येकटे च येकूण निमेनीम वाटणी बरोबर त्यास हाली दादाजी हि वारले त्यास पुत्र येक वहु वर्षाचां आहे व आम्ही जेष्ट विभागांपैकी येकूण दोघे चं आहो त्यापैकी निमेनीम वाटंणी आमची असे दादाजी असतां च नानास समजाविले होते त्यास नानानी कचे वर्तमान समजुनं घेऊन दादाजीसं बहुत निशेध केला कीं तुम्ही मोठे शास्त्रज्ञं अत्यंत प्रउढ शाहाणे असे म्हणवीतं असतां हे असे पर्याय आणि तुमचे पुतणे कैसे आहेत अैसे पुसत असतां तुम्ही आम्हाजवलं त्यात काही अैवज नाही असे रीतीचे वाके आम्हांस समजावीत गेला तो विशय आता चं आम्हासं समजलां ते श्रीमताकडे हाली फिर्याद जाले असतां तुमची व आमच्या कर्ण्याची शोभा काय दिसेल अतःपर तुम्ही घरातं समजोन आम्हासं समजवां नाही तर ठीक नाहीं असी ताकीद केली होती ते हि आपले जागां बहुत विसमयं करींतं की आज तागाईत नानाची कृपां आम्हीं संपादिली त्याचे फलं हे च कपालास आले असे बोलत तो हि पर्याय आम्हास समजल्यावरं आम्ही नानासं सागितलां तेव्हा नानानी सागितले कीं बरे कायं चितां आहे मी च श्रीमंतासं समजाउनं तुमचे कामाचा बंदोबस्तं करून देववीनं म्हणोनं आमची खातरजमां करीत च गेले परंतु त्याचे स्वामीसीं आम्हाविसीं बोलणे होऊन आमचा विभागं आम्हासं पावावां हां प्रालब्धयोग त्या काळी आमचा उभां न राहिलां श्रीमंत राजश्री अमृतंराव साहेब यांजकडूनं हि स्वामीस समजावावे म्हणोनं बहुत प्रेत्न केला त्याणी हि नादीचं लाऊनं स्वामीपर्यंत आमचां योग पडूं च न दिल्हां असे च्यार वर्षे स्वांमीची कृपां संपादन करावी या उदेश्ये खराब जालो प्रस्तुत प्रारब्धयोग पुणियाचे मुकामी स्वामीची भेट घेऊन काही संकळित वर्तमान विनंति केल्यापासून स्वामीच्या सेवेत आहो त्यास आज बेवीसा वर्षाचा आमच्यां वाट्याचां अैवज दादाजी गंगाधर याजकडे राहिलां आहे त्याचां निरणयं होऊन पैका आमचा यावां आणि हाली आमचे विभागांची यथांन्याये निमेनीमं वाटंणी पूर्ववत प्रमाणे करून द्यावी नाही तरीं बेवीस वर्षे आम्हाकडे येकंदर सरंजांम व फडणींसीं चालवावी मंग पुढें निमेनीम विभाग करून त्यांचा विभाग त्यास व आमचा आम्हांस देविला पाहिजे

ले. २ श्री ॐ

सात बंद्द रास

आदि राजश्रि कृष्णराव गंगाधर व यशवंतराव गंगाधर व माधवराव गंगाधर चंद्रचूड जोसी व कुलकर्णी मौजें निंबगांव ता खेड वगैरे त्रिवर्गाचे वाटणीचा जाबता विद्यमांन वो राजश्रि सकंभट जोसी वेसीकर व वो राजश्रि रंगजोसी जुंनरकर शकें १७०१ विकारी नांम सवछरे पौंष शुध्ध १० दशमीं मुकांम निंबगांव सुा समानीन मंया व आलफ संन ११८९

कैलासवासी गंगाधर यशवंत तात्या यांस श्रीमत कैलासवासी माधवराव बलाल पंतप्रधान यांनी कारभाराचे पेचामुळें सर्वस्वें आपहरण करून आटकेंत ठेऊन पुढें कांही येका कामने साहा लक्ष रुो खंड बाधून मुक्तता केली ते समई संसार वेगमीस इनांम व जागीर मिलोंन खेडीं दिल्हीं रुो ४०००० चालिस हजाराचे कमांल बेरजेंची तीं खेडीं खंडास यैवज द्यावयास ठिकांण नांहीं तेव्हा सरकारांत ज्याचे फाजील होतें त्यांचे हवाले तात्यानी घेऊन त्यांस खेडीं दरोबस्त लाऊन दिल्ही होतीं त्यावर तात्यांचा काल जाला उपरांतिक राजश्रि यशवंतराव गंगाधर व माधवराव गंगाधर या उभयेतानीं श्रीमंताचे दरबारी नेहमीं राहूनं श्रम सायास व दरबार समंधी वगैरे खर्च वेच करून श्रीमंताची कृपा संपादून सदरहु खेडीं ज्या ज्या फाजिलदाराकडें गुंतली होतीं त्यांस खेड्यापौ वसूल पावला तो वजा होऊन बाकी त्यांचें देणे हवाल्या बाा राहिलें होतें ते सरकारांत पूर्ववत प्रमाणें लागु करूंन देऊन खेडीं सोडविलीं त्याबदल नवें कर्ज व तात्याचें हातचें जुनें कर्ज मिलोन देण्यांचा मुबलक भरणा जाला तो कृष्णराव-गंगाधर व यशवंतराव गंगाधर व माधवराव गंगाधर या त्रिवर्गानीं येथाविभागें देणें वारूंन सदरहु खेडीं येथाविभागें वांटून घ्यावीं त्यास राजश्रि कृष्णराव गंगाधर दप्याची वांटणी द्यांवया विषई मांन्य जाले नांहीत तेव्हा विचार करितां देण्यामुलें औंश त्रिवर्गास हि आजन्म प्राप्त होत नांही यैसे पुर्तेपणें ध्यानास आलें त्यावरूंन पाहाता कैलासवासी तात्याचे हातचें दरोबस्त देणें व दरबारखर्च वगैरे खेडीं सोडावया निमित्त खर्च पडला तो कुल उभयेतां यशवंतराव गंगाधर व माधवराव गंगाधर हे राज्यद्वारीं उपायें करून सदरहु देण्याचा निर्वाहा करावया जोगे यैसी योग्यता त्याची पाहून दरोबस्त देणे उभयंताकडें लाऊनं चालसा हजाराचे खेड्यापौं जागिरींची खेडीं मौजें गोंदी पेाा आंबड व कों नेवासें बुाा पाौ मजकूर हे दोन्हीं गांव पंचविस हजाराचें बेरजेचे मात्र करार करूंन दिल्हे आसेत तर सदरहु कर्ज उभयेतानी वारावें त्या कर्जासीं व जागिरीच्या दोन्हीं गांवासीं कृष्णराव गंगाधर यांस समंध नांही यैसें ठराऊन बाकी इनांमी पंधरा हजाराचे बेरजेचीं खेडीं राहिली तीं वृत्ति दाखल याचा विभाग भाऊपणियाप्रमाणें आसावा यास्तव सदरहु पंधरा हजाराचे बेरजेचीं इनांमी खेडीं येणे प्रो बितपसील

७५२१ ॥।≈ ताा खेड सरकार जुनंर पाौ देह

२५९६॥≈	मौजें निंबगांव खेरीज मुकासा करून आमल इनांम
२५९२॥	मौजें कनेरसर खेरीज मुकासा आंमल इनांम
९०१	मौजें गोसासी खेरीज मुकासा करून आमंल इनांम
१४३१॥।	मौजें पुर येथील आमंल दरोबस्त इनांम
७५२१॥।≈	देह ४

२४५८॥• पो कडेवलीत पौ देह

१६९६॥• मौंजे गणेंगांव ताा श्रीगोंदे दरोबस्त
७६२ मौजे सांगवी ताा पांडे पेडगाव येथील मोगलाई आमंल

२४५८॥० देह २

३७६८।~ पो नेवासें पो देह बंमये सरदेशमुखी दरोबस्त
३२३५॥~॥ मौजें दहीगांव
५३२॥~॥ मौजें रांजणी

३७६८।~ देह २

९५० मौजें हिवरे चोंढालें पो आंबड दरोबस्त आमंल

१३७ मौजें मांडकी पो उत्रांण प्राा खानदेश येथील सरदेशमुखीचा आंमल

१४८३५॥।÷ देह १०

यासिं वांटणी त्रिवर्गाची बिाा

कृष्णराव गंगाधर हिंसा येक

१२९८।~॥ मौजें निंबगांव निमें व कुरण खेरीज मुकासा
१४३१॥। मौजें पूर दरोबस्त व इनांम
१६९६॥ मौजे गणेंगांव दरोबस्त व कुरणसुधां
७६२ मौजें सांगवी येथील मोगलाई आमंल

५१८८॥~॥ देह ३॥

यशवंतराव गंगाधर व माधवराव गंगाधर हिंसे दोन

१२९८।~॥ मौजें निंबगांव निमें खेरीज मुकासा

२५९२॥ मौजें कनेरसरखेरीज मुकासा

९०१ मौजे गोसासी मोकासाखेरीज करून बाकी गांव दरोबस्त व कुरण व इनांम सुधा

३७६८।~ पो नेवासें पौ देह २ बमये सरदेशमुखी दरोबस्त
३२३५॥~॥ मौजें दहींगांव
५३२॥~॥ मौजें रांजणी

३७६८।~

यासिवाये

१ मौजें निंबगांव येथील घरवाडा दरोबस्त हादी प्रो पागेसहित कृष्णराव गंगाधर यांजकडे आहे तो त्याचा त्यांजकडे करार असे कलम

१ इनांम जमीन मौजे पूर येथील जे आहे ते दरोबस्त व मौजें निंबगाव येथील गणेशबाग तो दरोबस्त कलम

२ येकूण कलमें दोन

१५० मौजें हिंवरे बोडाले पो आंबड

१३७ मौजें मांडकी पो उत्रांण प्रां खानदेश येथील सरदेशमुखीचा आमंल

१६४५८७॥• देह ६॥•

यासिवाये

१ मौजें निंबगाव ता। खेड येथील घरवाडा दरोबस्त पागेसहित हादी प्रो येशवंतराव व माधवराव गंगाधर यांजकडे आहे तो यांचा याजकडे करार असे कलम

१ मौजे गोसावी येथील इनांम व कुरण दरोबस्त कलम

१ मार्तंडबाग इनामीं मला मौजे निंबगांव येथील चालत आल्या प्रो चालवावा कलम

३ येकूण कलमें तीन

१४८३१५॥÷ कलमें ५

खेरीज कलमें

१ मौजें निंबगांव ता। खेड येथील यैवज मुकासा खेरीज करून दरोबस्त वसूली येईल त्या पौ उपाधे यांसि नेमणूक दरोबस्त गांवचे जमेंपौ सालाबाद ३०० रु। तीन सें देत जावें येणे प्रा

१५० रामभट सुदामें
१५० धोंडभट सुदामें
३००

कलम

१ मौजे निंबगांव ता। खेड येथील हकमींचा दरोबस्त कारभार येशवंतराव गंगाधर व माधराव गंगाधर यानीं करीत जावा यांजकडून कारकून कारभारास जो राहील त्याचे वेतन वसूलाचा प्यादा त्याचा मुशारा येशवंतराव व माधवराव यानीं द्यावा मौजे मजकूरचा आकार जो होईल तो यैन जमां व शिवाये जमां खंड फुरोई वगैरे करणें ते येशवंतराव व माधराव यानीं करून वंचना न करितां मौजे मजकूरचा हिंसा निमें कृष्ण-

राव गंगाधर याजला देत जावा येशवंतराव व माधवराव गंगाधर गांवी नसल्यास उभयेतांकडील कारभारी जो राहील त्यानें कारभाराचें वर्तमानं कृष्णराव गंगाधर यांचे कानांवर घालीत जावें कृष्णराव यानीं आपल्यास जो कारभार पुसत जाईल त्यास रुकार देत जावा दिकती काढूं नयेत व निंबगांव समंधी नवीन कागद पत्र वतनी वगैरे इत्कीया उपर करणें तो त्रिवर्ग बंधूचे नावांचा करीत जावा कारकून उभयेतांकडील राहील त्यानें निखालसपणें कारभार करावा तफावत पडली तर उभयेतानीं द्यावी कलम

१ परराज्यामुळें व हली मार्जा व चोरा चिरट्यामुळें वगैरे गांवाच्या रखवालीस सिबंदी खर्च वगैरे पडेल तो कृष्णराव गंगाधर याचें विद्यमानें करून किरकोल गांव समंधी परभारां साधल्यास साधून घ्यावा नं साधेल तो निंबगांवच्या संमाइक यैवजापौ निंमेनींम खर्ची घालीत जावा कलम

१ जोतीष व कुलकर्णाचीं वतनाचीं खेडीं आहेत येणे प्रो बितपसील

४ ता खेड सरकार जुनंर पौ देहे ४ च्यार दरोबस्त पौ

निमें जोतीष व कुलकर्ण

१ मौजें निंबगांव

१ मौजें कनेरसर

१ मौजें पूर

१ मौजे गोसासीं

४

१ मौजें खडकीं ता माहाळुंग सरकार जुनंर येथील जोतीष दरोबस्त

१ मौजें वडगांव नजीक कांबली ता आंले सरकार जुनंर येथील दरोबस्त पौ निमें जोतीष व कुलकर्ण

१ मौजें गणेगांव ता श्रीगोंदे येथील जोतीष व कुलकर्ण दरोबस्त

१ मौजे कोनंबे पो सिंनर येथील कुलकर्ण दरोबस्त

२ मौजें वडझिरें व मौजें गोंदे पो नासीक येथील कुलकर्ण दरोबस्त

१०

येकूंण दाहा गांवचें वतन पो राजश्री धाजी येशवंत बाबा यांचा निमें हिंसा जाऊन बाकी निमें हिसा राहिला तो कृष्णराव गंगाधर व यशवंतराव गंगाधर व माधवराव गंगाधर यानीं येथा विभागें साला प्रो आनंभवावें कलमं

१ पुण्यांतील घर वाडा दरोबस्त येशवंतराव व माधवराव गंगाधर यांजकडे दिल्हा आसे त्या घरवाड्यासीं कृष्णराव गंगाधर यांचा समंध नाहीं कलम

१ घर वाडे येकंदर येणे प्रो

१ शहर जुनंर येथील
१ मौजें नायेगांव पो नासीक येथील
१ श्री कासी क्षेत्र येथील
१ श्री पंढरपूर येथील
१ मंहेश्वर येथील
१ मौजे वाफगांव ता खेड येथील
१ मौजे गणेगांव ता श्रीगोंदे येथील

७

यासिंवाये वतन समंधी ज्या गांवी जीं घरें असतील तीं व घराच्या जागा असतील त्या येथाविभागें तीघानीं वाटून घ्यावें व लागवड खर्च वगैरे द्यावा कलम

१ मौजें वाफगांव ता खेड येथील सेत सनद बा सेत आहे तें येशवंतराव गंगाधर व माधवराव गंगाधर याजंकडे दरोबस्त कलम

१ मौजें नायेगांव पो नासीक येथील इनांम जमीन आहे ते निमें रा बाजी येशवंत बाबा याचा हिंसा वजा होऊन बाकी निमें येथा विभागें घ्यावें कलम

१ मौजें वरुडें ता खेड व मौजें मांडवगण फराठ्यांचे ता कडें येकूण दोन गांवच्या वतनामुलें तीर्थरूपानीं खर्च केला आहे ते खेडीं साधलियासिं पुढें खर्च वेच पडेल तो येथा विभागें तिघानीं देऊन येथा विभागें वाटणी घ्यावी अथवा पेशजीच्या खर्चाचे रा माघारे आले तर येथा विभागें घ्यावे कलम

१ पंधरा हजाराचीं इनामीं खेडीं तीनं जागां येथा विभागें कृष्णराव गंगाधर व येशवंतराव गंगाधर व माधवराव गंगाधर यांस नेहमीं वाटून दिल्हीं असेत त्याजवर काल कम सरकारांतून वगैरें कर्जपटी आदी करून लाहाण मोठी हरयेक तोहमंत आली तर त्यानें निवारणा विषईं प्रयेत्न ज्याचा चालेल त्यानें करून परिहार होईल तेथवर करावा सोहलत पडल ते येथा विभागें त्रिवर्गाचा असे निवारण न होये त्या पक्षीं जें पडेल तें येथाविभागें त्रिवर्गानीं घ्यावें कलम

१ मौजें कैंसुंदें प्रां मालवा हा गांव कैलासवासी गंगाधर येशवंत तात्या यांचे कारकीर्दीचा संपादित होता तो वडिलांच्या कसाल्यापासून चालत नवतां तो हलीं कृपा करून श्रीमंत राजश्रि तुकोजी होलकर सुभेदार यानीं कृष्णराव गंगाधर यांजला दिल्हा आहे तो कृष्णराव गंगाधर यानी आनभवावा त्या गावांसी दादाजी व माधवराव याचा समंध नाहीं कलम

१ कैलासवासी सदासिव गंगाधर यांजकडे भगवंत भैरव थथे यांचे रुो पंचवीस हजार होते ते माधवराव गंगाधर यांचे विद्यमानें वारलें आहेत त्याचा समंध कृष्णराव गंगाधर यासीं नाहीं व तलेगांवकर माहाजन याचें कर्ज देणे आहे तें येशवंतराव व माधवराव यानीं बारावें माहाजन याचा समंध कृष्णराव गंगाधर यांजकडे नाहीं काल कम थर्थे व माहाजंन यांचा लढा पडला तर त्याचा जाब साल दादाजी व माधवराव यानीं करावा कृष्णराव यासीं समंध नाहीं उभये-ताकडील खते निघालीं तर रद असे यासिवाये सदासिव् गंगाधर यांचे देणे व मागणे व त्यांचे मिलकतीचे मारवाडचे खेडें मौजें गांगवा प्रां मारवाड त्याचा समंध दादाजी व माधवराव यांजकडे नाहीं व त्यांचा जाबसाल पडेल तो कृष्णराव गंगाधर यानी करावा कलम

१ कैलासवासी गंगाधरपंत तात्या जिवंत असतां च श्रीमंत राजश्रि तुकोजबावा होलकर सुभेदार यांजकडील दिवाणगिरी व फडणीसीं व जागीर व इनांम व आसाम्या वगैरे व श्रीमंत राजश्रि पेशवे यांजकडील इनामती व जागिरीचीं खेडीं गेली होतीं तीं तात्याचा काल जाल्यांनंतर त्यांजमागे राजश्रि येशवंतराव व माधवराव गंगाधर यानीं श्रीमंत पेशवे यांचे दरबार आर्जेऊन व मुबलक खर्च वेच करून स्वपराक्रमांने होलकराकडील दिवानगिरी व फडणसिचा जीं-र्णोधार केला व जागीर व इनांम चाळीस हजार रुाचे बेरजेच्या खेड्यासिवाये श्रीमंताकडील व होलकराकडील पेशजीच्या जुन्या इनामती व जागिरी पौ व नूतन श्रीमंत पेशवे याच्या सरकारातून व होलकर यांच्या दरबारातुंन संपा-दिलें आहें ते व नूतन संपादितील त्यांसी व गंगाधर येशवंत तात्याचें हातचें कर्ज वांम लोकाकडें मागणें यासीं कृष्णराव गंगाधर यांस समंध नाहीं. कलमें

१३

कलमें १८

येकूंण आठरा कलमें वांटणीच्या वगैरे ठरावाचीं करार करून दिल्हीं आसेत येणे प्रो त्रिवर्गानीं वर्तणूक करावी अंतर करूं नये

बिा पांडूरंग व्यंकटेश जोसी व कुलकर्णी उपनांम क्षीरसागर मौजे वाफगांव ता खेड सरकार जुनंर [हा दोन ओळीचा मजकूर मुळांत उजव्याबाजूस आडवा लिहिलेला आहे]

सदरहु यादी प्रमाणें कृष्णराव गंगाधर मान्य आसों

सदरहू यादी प्रो येशवंतराव गंगाधर व माधवराव गंगाधर मान्य आसों

१

साक्ष

सर्वंभट वेसीकर जोसी प्रो सगमनेर [बाळबोध अक्षरें]

बाजी विठ्ठल पा उपनाम देव निमे मोकदम मौजे दहीवडी पा कंडें

नरसिंगराव विनायेक चंद्रचूड जोसी कुळकर्णी मौजे निंबगाव ता खेड वगैरे

गोविंद बाजीराव चंद्रचूड जोसी कुलकर्णी मौजे निंबगाव ता खेड वगैरे केशव बाजीराव चंद्रचूड जोसी कुलकर्णी मौजे निंबगाव ता खेड वगैरे

रंग जोसी शहर जुन्नर [बाळबोध]

मुद्गल जोशी सोलापूरकर तासे [बाळबोध]

बाबूराव बबाजी कुळकर्णी मौजे वेस तां देपूर प्रां सगमनेर

गणेश खंडो यटके

ले. ३ श्रीगजानन

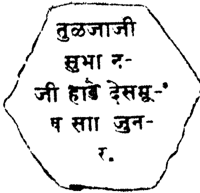
यादि खंडेराव कृष्ण यांचा वाका जे आमचे आजे कैलासवासी गंगाधरपंत तात्या होलकर बहादर यांचे दिवाण याणी इनामी गाव व वतने मिळविली त्यास स्त्रिया दोघी वडील स्त्रीस पुत्र सदासिवराव व कृष्णराव व धाकटे स्त्रियेस दादाजी व माधवराव व व्यंकटराव यकूण पुत्र पाच यांचे वेगळ चार तात्यानी करून देऊन फारखत्या शके १६७८ त केल्या त्यावर व्यंकटराव धाकटे स्त्रियेचा त्याचा निर्वंश जाहाला त्यावर तात्यानी पुन्हा पांच विभागाचे च्यार विभाग करून चवघा पुत्रास शके १६८६ दिल्हे ते विभाग घेऊन वडील स्त्रियेचे उभयेता पुत्र येकत्र राहिले त्या प्रो धाकटे स्त्रियेचे पुत्र हि येकत्र च राहिले नंतर आमचे चुलते वडील स्त्रियेचे पुत्र सदासिवराव यांचा निर्वंश जाला सबब दादाजीनी पुन्हा कज्या करून चौ विभागाचे तिन विभाग शके १७०१ चे वेली करून येक विभाग आमचे तीर्थरूप कृष्णराव यास देऊन दोन विभाग दादाजी व माधवराव याणी घेऊन येकत्र राहिले तदनंतर माधवराव शके १७०८ चे साली मरण पावले त्यास पुत्र नाही त्याची बायको होती ती विभागाकरिता भाडत होती परंतु दादाजीनी त्या बाईस दत घेऊ न देता व विभाग इनामगावचा वगैरे न देतां माधवराव यांचे वाटणीचे इनाम गाव व वृति आपणाकडे च ठेऊन त्या बाईस नेमणूक करून दिल्ही ती बाई आज परियंत होती ते पांच सात वर्षे जाली मरण पावली त्याचा विभाग आम्हांस यावयाचा तो दादाजीचे पुत्र सुरळीत न देत सबब आम्ही रो सदासिव माणकेश्वर यास मार समजाविला त्याणी श्रीमंत बाजीराव साहेब याचे कानावर घालून आमचा विभाग आम्हांस

करविण्याविशीं दादाजीचे पुत्रास वगैरे पत्रें लिव्ही ती पत्रें मानीनात पुढें प्रयत्न व्हावा तों राजकारणामुळे आमची दाद लायली नाही अलीकडेस कुंपणी सरकाराचे अमलांत बडे साहेब याचे कानावर हा मार घातला दर्यात्फी व्हावी तो दादाजीचे पुत्र माधवराव मरण पावले त्यास पुत्र नाही त्यांची बायको मात्र आहे त्यावरून आर्जे कीं मागील क्रमाप्रमाणें बुडाले भागाचा विभाग आमचा आम्हांस साहेबानी देविला पाहिजे व ते बाई दुसरियाचा दतपुत्र घेणार म्हणौन येकिले त्यास दतपुत्र होणें तो आमचे पुत्राखेरीज दुसरियाचा होत नाही अैसा शास्त्रसिध्धात राबांसन साहेब यानी सर्व शास्त्र्यापासून लिहून घेतला च आहे ये विशी बाईस ताकीद व्हावी बाई दत न घे तर इनामी गाव वतने याची मालकी आम्हाकडेस असावी याप्रा॰ आमचे देशात मामूल वहिवाट चालत आहे यावर साहेबाचे मर्जीस येईल त्याप्रा॰ दर्यात्फी होऊन आज्ञा व्हावी आज्ञेप्रमाणे आम्हांस चालणे प्राप्त बुडाले भावाचे विभागाचे गावावर यैवज अनामत करण्याविशी आम्ही चिठया केल्या आहेत साहेबास कळावे

लेखांक ४

१६५६ कार्तीक शु. ८
१६३४ आक्टोबर २४

(फारसी सिका व एक ओळ फारसी मजकूर)
(इनाम कमिशनचा सिका व नंबराचा आंकडा ७३४२ इंग्रजी)

तुळजाजी सुभानजी हाडे देसमूख सा॥ जुनर [हीं अक्षरें उजव्या बाजूस आडवी लिहिलीं आहेत]

महजरनामा अज करार व तारीख ७ माहे जमादिलाखर ते रोजी बहुजुर
हाजीर मजालसी
शरीयेत पन्हा काजी सयेद
साले महमद हजरत
देशमुख व देशपांडीये सा॥ जुनर
तुळजाजी सुभानजी हाडे देसमुख
सा॥ जुनर

राजमुद्रा राजश्री तुको गोविंद हवालदार ता॥ खेड

त्रिंबक हरी देशपांडीये सा॥ मा॥र

गोत मोकदमानी ता॥ देहाये सा॥र मजकूर मोकदमानी देहाये ता॥ पाबळ

दर्मा सरवाई व भगवंत कृष्ण व त्रिंबक हरी देसपांडीये सा॥ जुनर [या दोन

म्हासजी पाा जाधव
कोा पाबल ताा माार
निाा नागर

मोकदम मौजे
चादडोहो
सोटियाजी पाा
निमे मोकदम
मळजी जाधव
पाा कादलकर
निमे मोा
निाा नागर

बिाा खंडो सोनाजी
देशपाडे ताा माार
बाबाजी पाा व मुधोजी
भागवत मोा मौजे
लाखणगांव ताा माार
निाा नागर

बिाा खंडो
सोनाजी देश-
पाडे ताा माार

बिाा रामाजी कृष्ण
जोसी कुलकर्णी
मौजे माार
मोकदम मौजे देव-
गौउ ताा
निाा नागर

कनकोजी वाा
खंडोजी पाा
जाधव मौजे
धामणी निाा
नागर
बिाा बाबूराउ
आवजी गुाा
देसपाडे साार
माार

बिाा रामाजी कृष्ण
जोसी कुलकर्णी मौजे माार
रभाजी पाा ढगे
मोा मौजे आफटी
ताा माार
निाा नागर

ऑळी उजव्या बाजूस आडव्या लिहिल्या आहेत]

मोकदमानी देहाये ताा खेड मोकदम व
चौगुले सेटे कोा खेड ताा माार
निाा नांगर

बिाा खडो सोनाजी देसपाडीये तां पा-
बल साा [मज] कुर
मोकदम मौजे वाफगाउ ताा मजकूर

खंडोजी बिन म-
ल्हारजी पाा होळ.
कर निमे मोकदम

जयराम नीलकठ
ब्राम्हण चौथाई
मोकदम पाटील

बिाा गोविंद
रघुनाथ जोसी
कुलकर्णी मौजे
मजकूर
मोकदम मौजें पिंपळगौउ
निमे दौडकर

हणमाजी वाा रा-
याजी पाा सुखे
हिसा ८ मोा
निमे मोहिते

बिाा बाबाजी माणकेश्वर जोसी कुल-
कर्णी मौजे माार माहदजी वाा आ-
बाजी कराला चौगुला मौजे माार

सिवजी पा सिवला मौजे वोढु निा नांगर

बिा बाबूराऊ आवजी गुा
देशपांडे साार
मार
मोकदम देहाय ताा आवसरी
जावजी पा हिंगे मो हिसे ३ चावजी
पा मौं आवसरी बुा
ताा मार
निा नागर

बिा तुको गोविंद कुलकर्णी
मौजे मार

मौजे कालोस
१ देवजी पा वलद रखमाजी पा मो
पोवले निा नागर

१ जानोजी सिवदेव जोसी व कुलकर्णी
१ संताजी वल्द गोमाजी आरगडे चौगुले

३
१ दमाजी पा पोवले मौजे खरपुडी
प्रो मार

मकाजी वा भिकाजी पा चौधरी मोकदम मौजे खरपुडी निा नागर

बिा सखो बनाजी जोसी व कुलकर्णी
मौजे मजकूर मोकदंम मौजे रेटलु (?)
निा नागर

बिा बाबूराव आवजी गुमास्ते देशपांडे
सरकार मार
मोकदम मौजे रेटवडी
निा नागर

बिा सखो बनाजी जोसी कुलकर्णी मौजे
मगर आनसोजी पां पवले मोा मौजे बाकलवाडी
निा नागर

बिा येसाजी कृष्ण जोसी व कुलकर्णी मौजे मार

प्रो चाकण निा येसाजी कृष्ण जोसी व कुलकर्णी
मौजे मार

मौजे दावडी
१ दमाजी पा. मो गाइकवाड
निा नागर

१ येसाजी पा गाडेगा
१ बिा रंगो आनंत कुलकर्णी जोसी
१ माळेरे चवगुले
१ नारायण भट दिक्षित उपनाम कटेर
[हीं अक्षरें बाळबोधींत आहेत.]
मो मौजे सोळु

१ बाळोजी रुपाजी पा। मो निा नागर

१ सरवो बालाजी मौजे मार

२
यशवतराव वा। त्रिंबकराव
देशमुख ता। पवन मावल

माहदजी पा ठाकूर

मोरोजी कोकसे चवगुले

भवानजी वा। भिवाजी पा। सिवले मो। को। सिवले
निा नागर

बिा बाबूराव आवजी गुो देशपांडे
सरकार जुनर

सुा खमस सलासीन मया अलफ सन ११४४ कारणे महजरनामा लिहून दिधला येसा जे बाजी येशवंत व गंगाधर येशवंत उपनाम चंद्रचूड आजहद देशपांडीये साार मजकूर याणी हाजीर मजालसी हुजूर येऊन जाहीर केलें कीं म्हाळसाबाई कुच मल्हार रघुनाथ आत्रे अत्रगोत्री खुर्दे जोसी कुळकर्णी मौजे निबगौउ नागाना ताा खेड साार मजकूर इनें आपले खुष रजावंदीने मौजे मारचे कुलकर्ण व जोसपण दरोबस्त पैकीं निमे वतन आम्हांस खुश खरीदी दिल्हें आहे व म्हाळसाबाई रुबरु आहे त्यांस करीणा पुसोन निमे वतनाचा महजर करून दिल्हा पाहिजे त्यावरून म्हाळसाबाईस हकीकत पुसली कीं निमे वतन मौजे मजकूरचें काये सबब दिधलें आहे याची हकीकती तपसीलवार जाहीर करणे त्याजवरून म्हाळसाबाईने करीणा जाहीर केला कीं आपले कदीम वतन कुळकर्ण व जोसपण मौजे मजकूरचें आहे त्यास आपले पोटीं पुत्रसंतान नाही व वौंशात हि कोन्हीं वारीस नाही वृत्ती चालवायासि व पांढरीची चाकरी करावयासि कोन्ही नाही आपला वृधापकाळ शरीराचा भरवसा नाही श्रीमाहायात्रेस जावयाचा उदेग धरिला आहे परंतु आनकुळता होउन न ये वृत्तीमुळें चहूंकडून नाना प्रकारचें कशाले या करितां लाइलाज आणौन आपले खुश रजावंदीने राजी होऊन मौजे मजकुरचें कुळकर्ण व जोसपण दरोबस्त पैकीं निमे वतन बकिमती रुो २००० दोन हजार घेऊन बाजी येशवंत व गंगाधर येशवंत यांसि खुश खरीद दिधलें आहे व निमे वतन लक्ष्मुमण गोविंद उपनाम टळू आपला जावाई यांसि दान दिल्हें आहे त्याचे दानपत्र आलाहिदें करून दिधलें आहे बाजी यशवंत यांसि निमे वतन दिधलें आहे त्याचें खरीदखत आल्हादे करून दिधलें आहे ते मनास आणून भोगवटीयास महजर करून दिधला पाहिजे त्यावरून खरीदखताचा मजकूर तपसीलवार मनास आणून व म्हाळसाबाईस हकीकत लाफर वाकै पुसोन निमे वतनाचा महजर तुम्हांस करून दिधला आसें खरीद खताचा मजमून आं की

खरीदखत सके १६५६ आनंद नाम संवत्सरे आस्वीन वद्य १ प्रतिपदा ते दिवसीं राजश्री बाजी येशवंत व गंगाधर येशवंत उपनाम चंद्रचूड आजहद देशपा सार जुनर यांसि म्हाळसाबाई कुच मल्हार रघुनाथ अत्रे अत्र गोत्री खुर्दें जोसी कुलकर्णी अष्टाधिकारी मौजे निबगौउ नागना ताा खेड सार मार सुा खमस सलासीन मयां आलफ सन ११४४दोन कारणे खरीदखत लेहुन दिधलें यैसें जे मौजे मजकूरचे कुळकर्ण व जोसपण आपलें पुरातन वतन आहे त्यास आपले पोटीं पुत्रसंतान नाही व वौंशात हि कोन्हीं नाही येका जिवानसीं आपण राहिलों पुढें वृत्ती चालवावयासि व पांढरीची चाकरी करावयासि कोन्हीं नाही वौंशवृधीची नाउमेद जाली पुढें आपली वृधाप आवस्ता कांही दानधर्म कांही तीर्थ यात्रा करावी कोठे तटाक कूप बांधावा कांही जन्माचें सार्थक करावें व माहायात्रेस हि जावयाचा हेत आहे व संसारामुळें कर्जवाम हि जालें आहे व नाना-प्रकारचे कशाले वृत्तीमुळें आपल्याच्याने सोसवतनात आपणा मागें रिणापासून मुक्त करावयांसि हि कोन्ही नाही सर्व प्रकारें निराश्रित जाणौन तुमच्या घरास येऊन गळां पडोन तुम्हांस बजीद होऊन आपण आपले खुष रजावंदीने मौजे मजकूरचे कुलकर्ण व जोसपण दरोबस्त पैकीं निमेनीम व वडीलपण तुम्हांस देऊन बकिमती रुा २००० दोन हजार तुम्हांपासून घेऊन खुश रजावंदीने निमे वतन तुम्हांस दिधलें आसे व घर ठाणा मिरासचा आपला कदीम आहे त्यापैकीं उजवे बाजूस तुम्हांस दिधली आसे तेथे इमारत बांधोन सुखरूप नादणे व कुळकर्णाचा मुशाहिरा व हक उत्पन कुल बरोबरीने निमे तुम्हांस दिधले आसे. व निमे कुलकर्ण व निमे जोसपण आमचा जावाई लक्षुमण गोविंद उपनाम टलु यांसि दान दीधलें आहे त्यांचें दानपत्र आलाहिदें करून दधिलें आहे त्याप्रा उभयेतानी वृत्ती आनभऊन ,सुखरूप लेंकराचे लेंकरीं वौंशपरंपरा आर्जानी करणें कुळकर्णाचा मुशाहिरा बिन मख्ता टके ६० साठ मो रुा २४ चोवीस व गला खंडी ३ तीन येणेप्रमाणें आहे तो निमे तुम्हीं घेणें व निमे लक्षुमण गोविंद यांसि देणें व जोसपणाचें बलुतें व हक उत्पंन होईल तें निमे तुम्हीं घेणें व निमे लक्षुमण गोविंद घेणे कुल्कर्णाचे व जोसपणाचे मान बिा

कुळकर्णाचे मानबिा

१ दिवाणाचा सिरपाव पाटलामागें
१ दिवालीदसरा वाजविणे व न्हाण पाटलामागें
१ तेलियाचें तेल दररोज दर दुकान००००९
१ मालियाची सेव सबजी पाठला मागें
१ चांभाराचा जोडा
१ कोलियाचें पाणी पाटलामागें निमेप्रा

४ श्री मार्तंडजींचे देउळचें हक उत्पंन
१ माही पुर्णमेस टकेचा
१ भंडार प्रसाद पाटलाचे निमे
१ आसने आदितवारी महिन्यात येकेवारी पाटलामागें तूप घ्यावें
१ माही पुर्णमेस यात्रेचे दिवशीं मिठाई पाटलाचे निमे प्रों

४

१ लांकडांची मोली सणाची येक
१ शाईस तेल व कागदास रुमाल जे
लागतील ते गावकरियानी द्यावे

८

१ तांबोलियापासून पाने पाटील घेतील
त्याची निमे

५

१३

जोसपणामुळें हक उत्पन
१ बलुते
१ देउली भंडार प्रसाद बलुत्या बा।
१ इनाम सेत थळ साडे बारामणी जमीन बिघे २५

३

सदरहुप्रमाणे कुळकर्णाचे मान तेरा निमे तुम्हीं घेणे व निमे लक्षुमण गोविंद यांसि देणे व जोसपणामुळें हक उत्पंन होईल तें निमे तुम्हीं घेणे व निमे लक्षुमण गोविंद यांसि देत जाणें व इनाम जमीन बिघे पंचवीस आहे ती त्यापैकीं निमे तुम्हीं घेणें सदरहु कुलकर्ण व जोसपणा दरोबस्त पैकीं निमे तुम्हास दिधले व मानपान हक उत्पंन वगैरे लवाजीमे निमेप्रमाणें घेऊन सुखरूप, वौंशपरंपरा भोगवटा घेणें व आपला मिरासचा घर ठाणा कदीम आहे त्यापैकीं निमे उजवे बाजूस तुह्मांस दिधला आसे व निमे डावे बाजूस लक्षुमण गोविंद यांसि दिधला आसे उभयेतानी आपलाल्या आगींयावरी इमारत बांधोन नादणे यांसि आपण हिला हरकत करून तरी आपणास श्री कुलस्वामींची व पूर्वजाची शपत आसे अगर आपले वौंशांत कोन्हीं उभा राहून वारिसा करील त्यासि आपण वारू तुम्हांसी संमध नाहीं हे खरीदखत लेहून दिधले हीं

सदरहु खरीदखताप्रमाणें मजमुन मनास आणून मौजे मजकूरचें कुळकर्ण व जोसपण व कुलकर्णाचा मुशाहिरा व मानपान व हक उत्पंन वगैरे लवाजिमे दरोबस्त पैकी निमे तुम्हांस दिधला आसे याचा महजर भोगवटियांसि करून दिधला आसे येणेप्रमाणें मौजे मजकूरचें निमे वतन अनभऊन सुखरूप लेंकराचे लेंकरी वौंशपरंपरा अर्जानी करून भोगवटा घेणे हा महजरनामा लिहिला सही

बदस्तूर (र) बाबूराव आवजी गुमास्ते देसपांडिये सरकार जुनर

साक्ष पांढरीं मौजे मार
रामजी पा। बा। मलजी
पा। मो। सिंदे
नि। नागर

थलकरी कुणबी
१ गोदजी बा। दावजी राउत
१ खंडोजी बा। सावजी राउत
१ मोरोजी बा। जानोजी राउत
१ दुल्बाजी बा। कान्होजी सातपुते

पाटिलाचे भाउबंद

१ मोही बाई कुच सभाजी
पा। सिदे

१ सताजी वा। गोंदजी पा। सिदे
१ जानोजी वा। दावजी पा। सिदे
१ कृष्णाजी पा। वा। रंगोजी पा। सिंदे
१ रत्नाजी पा। वा। सिंदे
१ संताजी वा। दांवजी पा। सिदे
१ तुळाजी पा। वा। सयाजी पा। सिंदे
१ तुकाजी पा। वा। तान्हाजी पा। सिंदे
१ गोमाजी वा। विठोजी पा। वाटेकर
चोंगुले
१ राणोजी वा। संतोजी पा। सिंदे
१ तान्हाजी पा। वा। जानोजी पा। सिंदे
१ मानकोजी वा। विठोजी पा। सिंदे
१ दुलबाजी वा। मबाजी
पा। सिंदे
१ बावजी वा। गोंदजी सिंदे
१ राणोजी वा। संताजी सिंदे
कुडालकर
१ सटवोजी वा। संकराजी सिंदे
१ म्हासजी वा। सिंदे

१ मल्हारजी वा। मालजी मराड ?
१ मल्हारजी वा। तांवे

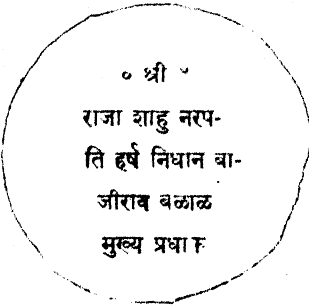
१ हरजी वा। बावाजी राउत
१ तुकोजी वा। दादजी तेली

बारा बलुते

देउळकरी	गावकरी
देवाजी वा। दावजी भगत निा पंचारती	दादजी वा। जाखोजी सुतार लोहार निा किंकरे
कुसाजी वा। रामपरणा गुरव निा गाडु	सुभाना वा। म्हा
मल्हारजी वा। भिकाजी बाग्या निा घोळ	बजी परीट निा मोगरी
पुा गावकरी बलुते महार	जोमाजी वा। बापू महाळा न्हावी निा अरसा
नाग नाक वा। साव नाक महार	रुपाजी वा। सट वाजी कुंभार निा चाक
मेहत्रे सोनवर्णी निा विळादोर	सुभाना वा।
खंड नाक वा। गोंद-नाक माहार सोनवर्णी	बंगोजी चांभार निा ईंग
खंडनाक वा। हैनाक महार सोनावणी	मेराळ वा। गोविंदा गुरव निा मांदल

काळराउत वा।
दाद राउत मांग.

लेखांक ५ **श्री.** **१६६१ मार्गशीर्ष व० ११**
१७३९ दिसेंबर १५.

वतनपत्र समस्त राजकार्य धुरंधर विश्वास
निधी राजमान्य राजश्रि बाजीराउ पंडित
प्रधान ता। बाजी येसवंत व गंगाधर
येसवंत उपनाम चंद्रचूड गोत्र विष्णुवर्धन
निमें जोंसी कुलकर्ण देहाये
मौजे कनेरसर मौजे गोसासी मौजे पुर
१ १ १
ता। खेड सा। जुनर सु॥ आर्बैन मयां
अलफ तुम्ही का। पुणे याचे मुकामी
हुजूर येऊन विनंती केली की सदरहु
ती गावचें निमे जोतीष व निमें
कुलकर्ण विठल रायाजी उपनाम अत्रें
गोत्र अत्री याचें होते त्यांणी आपले
खुश रजावंदीनें आम्हांस विकत दिल्हें
त्याचें खरीदखत आहे ते मनास आणुन
वतनपत्र करून दिल्हे पाहिजे म्हणौन त्या
वरून खरीदखताचा मजमुन बि॥ तपसील

खरीदखत शके १६६१ सिद्धार्थी नाम संवत्छरें श्रावण शुध प्रतीपदा बुधवार ते दिवसी राजश्री बाजी येसवंत व गंगाधर येसवंत चंद्रचूड गोत्र विष्णुवर्धन जोसी कुलकर्णी मौजें निबगाव ता। खेड सा। जुनर यांसि विठल रायाजी अत्रें गोत्र अत्रि जोंसी कुलकर्णी मौजे कनेरसर व मौजे गोसासी व मौजे पुर ता। मजकुर सु॥ आर्बैन मयां अलफ सन हजार ११४९ कारणे खरीदखत लिहोंन दिल्हे ऐसे जे देहाये मारनें जोतीष व कुलकर्ण पिढी दर पिढी आपलें आहे त्यास सदरहु वतनामध्यें निमे वतन जोतीष कुलकर्ण आपलें दरोबस्त आहे व निमे मध्यें आपलें भाउ राघो दादाजी व मल्हार आवजी व भगवंत आवजी व जैराम येसाजी व शिवराम येसाजी या सदरहु जणाची निमें तक्षीम आहे ऐशास आपलीयास दिवाणचें वगैरे कसालें बहुत पडिलें यामुळें व पोटामुळें कर्जवाम बहुत जहालें ज्याचा पैका देणे त्याणी बहुतसी निकडी केली त्यास द्यावयास ऐवज नाही व आपलें पोटी संतान नाही माहायात्रेस जाऊन जन्माचें सार्थक करावें हा हेतु चितात परतु कर्जदार जाऊ न देत तेव्हा आपण विचार केला की सदरहु तीन गावीचें जोतीष कुलकर्ण आपली वृती आहे हे येसाद्यास द्यावी आणि त्याज-पासून पैका घेऊन लोकांची देणीं वारावी आणि माहायात्रेस जावे ऐसा निश्चय करून ती गावीच्या मोकदमास व समाकुल पाटरीस विच्यार पुसोन त्याच्या मतें व आपल्या विच्यारे तुम्हापासी

येऊन तुमच्या गला पडोन तुम्हास बहुत प्रकारें बजीद होऊन आपण आपल्या आत्मसंतोषे खुश रजावंदीने देहाये मजकूरचें जोतीष व कुलकर्ण आपली निमे तकसीम दरोबस्त फ्रोख्त दिल्ही आणि तुम्हापासून सदरहु निमे वतनाची किमत करार रुपये ६००१ अक्षरी सा हजार येक सदरहु आपण आपलें पदरी घेऊन आपली निमे तकसीम ती गावचें जोतीषपण व कुलकर्ण खुश रजावंदीने तुम्हास दिल्हे असें तरी तुंम्ही देहाये मजकूरच्या जोतीषणाचा व कुलकर्णाच्या हकलाजिमा व कुलकर्णाच्या मुशाहिरा व बलुते व मानपान व सिरपाव आपल्ये निमे तकसिमेच्या घेत जाणें देहाये मजकुरी आपले निमे तकसिमेची घरे व वाडे आपली आहेत त्यावरी राहोन तुम्ही व तुमचें पुत्रपौत्रादि वंशपरंपरेनें आपलें निमे वतन देहाये मजकूरचें जोतीष व कुलकर्ण सुखरूप अनुभवीत जाणें यास कोण्ही आपलये वंसांचा हिला हरकत करील त्यास बेतालीस पूर्वजांची व वाराणसीत पातक केल्याची शफत असें हे खरीदखत लिहोंन दिल्हे असे बिा ३०

सदरहु प्रमाणें खरीद खताचा मजमून मनास आणून सदरहु ती गावचे निमे जोतीष व कुलकर्ण निमे तुमचे दुमाला करून हे वतनपत्र सादर केले असें तरी तुम्ही व तुमचें पुत्रपौत्रादि वंशपरंपरेने ती गावीचे कुलकर्ण निमे व जोतीष निमे पान मान हक लाजीमे व मुशाहिरा व घर सदरहु खरेदी खताप्रमाणें अनभऊन सुखरूप राहाणें वतन समधे तुमचें माथा सेरणी रुपये *स्वराज्य व मोगलाई व सरदेशमुखी व सावोत्रा कुलबाव व कुलकानु करार रुपये ९०० नवसें केले असेत सदरहूची उगवणी करून वतन अनभऊन सुखरूप राहाणें जाणिजे छ २४ रमजान आज्ञाप्रमाण

लेखन
सीमा

लेखांक ६ श्री.

१६६१ भाद्रपद ब० ११
१७३९ सपटंबर १७

अखंडीत लक्ष्मी आलंकृत राजमान्य राजश्री
गंगाधर येशवंत गोसांवि यांसी

सेवक बाजीराव बलाल प्रधान नमस्कार सुा आर्बेन मयाव आलफ तुमचे वर्तमान सविस्तर रा त्रिंवक विनायेक याणी अगोदर सांगितले होते सांप्रत ही निवेदन केले येसीयास येथील कैद कानु प्रमाणें रा रामाजी यादव वर्ततील तरी उत्तम

---

* येथून अक्षराचें वळण निराळें आहे.

आहे न वर्तेत तरी तुम्हीं येथें येणें जे आज्ञा कर्तव्य ते करून आपले समाधान असो दणें जाणीजे छ २४ जमादिलाखर बहुत काय लिहिणे.

लेखन
सीमा

लेखांक ७

१६६९ मार्गशीर्ष व० ७
१७४७ दिसेंबर १३

श्री.

छ. मा। अनाम देशमुख व देशपांडे ता। पावल प्रांत जुनर यांसि बालाजी

श्री
राजा शाहू नरप
ति हर्षनिधान बा
ळाजी बाजीराव
मुख्य प्रधा
न

बाजीराव प्रधान सुहूर सन समान आर्बैन मया व अलफ मल्हारजी बिन खंडोजी पाटील होलकर मोकदम निमे मौजे कोरेगांव ता। मजकूर यांणीं हुजूर येऊन विदित केले कीं मौजे मजकूरचे मोकदमी बदल पूर्वी श्रीमंत कैलासवासी राउ यांचे कारकीर्दीस बावजी पाटील गव्हाणे व विठोजी पाटील गव्हाणे आपल्यामध्यें आपण कजिया करून हुजूर आले श्रीमंतास वर्तमान निवेदन केले त्याजवरून इनसाफ... ... इतावर सोपाला पचाइताचे मते निर्वाह जाला जे बावजी पाटील निमे मोकदमीचा खावंद व विठोजी पा। निमे मोकदमीचा खावंद या प्रमाणे इनसाफ मुळें करार जाहाला ऐसीयास विठोजी पाटील दरोबस्त मोकदमी करीत असतां त्याणे निमे मोकदमी म्हसाजी बीन बहीरजी फडतरे यास विकीली त्यास बावजीने विठोजीसी भाडावयाचा मजकूर चितात आणिला तेव्हां आपल्यापासी खर्चवेच करावयास नाहीं खर्चवेच पडेल तो तुम्हीं देणे आपली मोकदमी साधेल त्यापैकी वडीलपण निमे मोकदमी तुम्हास देऊ धाकुटपण निमे मोकदमी आपण करू ऐसी बोली जाहाली होती त्यास इनसाफमुळे बावजीची मोकदमी निमे करार जाहाली त्याणी निमेपैकी निमे मोकदमी म्हणजे सारे गावची चौथी तक्षीम वडीलपण आपणास दिल्हे चौथी तक्षीम बावजीकडे

राहिली त्यास विठोजी पो गव्हाणा याणे अर्ज केला जे आपली निमे मोकदमी करार जाली ते आपण आधीं च म्हसाजी फडतरे यास देऊन चुकलो याज उपरि आपल्यास कालींत व पाढरींत जागा नाहीं तरी कृपाळू होऊन आपली स्थापना केली पाहिजे त्याजवरून बावजीचे चौर्थी तक्षीमपैकीं निमे तर्क्षाम विठोजीस म्हणजे गावची आठवी तक्षीम दिल्ही आठवी तक्षीम बावजीकडे राहिली याप्रमाणे पेशजी निर्वाह होऊन कागद पत्र चौघास हि करून दिल्हे त्या प्रमाणें वरीस दोन वर्षे चालिले आपल्या चितात आले जे विठोजीची निमे मोक-दमी फडतरे यास विठोजीनें दिल्ही त्याची स्थापना फडतरे याकडे असावी बावजी पो निमेचा खावंद त्याचे वडीलपण वतन आपल्याकडे सदरहु प्रमाणे लागले असतां विठो-जीस बावजीच्या वाटयांत सिरो द्यावे हे गोष्ट फटकाल आहे यैसे चितांत आणून पर-स्परे फडतरे याचा व आपला कलह लागला याजमुले आज तागाईत दाहा बारा वर्षे मानपान कांहीं चालला नाहीं त्यास महीपतजी बिन म्हसाजी फडतरे व बावजी बिन सटवाजी पो व विठोजी पो गव्हाणे याणी कुलकर्णी व चौगला यास बरावर घेऊन आपल्याकडे मौजे वाफगांव ता। खेड येथे आले आणि महिपतजी फडतरे म्हणो लागले जे तुमचा आमचा कलह लागला यांत उतम नाही पुढे लेकराचे लेकरीं चालिले पाहिजे वाजवी पाहातां निमे तक्षीमेमध्यें आपण व गव्हाणे असावे व निमेमध्ये तुम्हीं व बावजी गव्हाणा याणे असावे त्यास तुमचे निमेपैकी चौर्थी तक्षीम विठोजीस दिल्हीं तीं आप-ल्याकडे ज्याजती आलियामुले तुमचे आमचे न चालिले हा अर्थ चितांत आणून आपले निमेपैकी चौर्थी तक्षीम तुम्हाकडे दिल्हीं येकूण विठोजी व आपण निमे जाहालो तुम्हीं व बावजी निमे जांहलेस व बावजीस आठवी तक्षीम व विठोजीस आठवी तक्षीम येकूण सारे गावची चौर्थी तक्षीम उभयेताकडे करार आहे बाकी तीन तक्षीमा राहिल्या त्यांत तुमची निमे व आपली निमे या प्रमाणे समजोन तुम्हीं व आम्हीं चालावे यात उतम आहे यास आपण आपले रजावंदीने व पाढरीचे व भावाच्या गुजारतीनें रजावंद आहो त्यास आपण त्याजसी बोलिलो जे आम्हांसी ज्याप्रमाणे बोलता त्याप्रा। गोत मेलऊन करार मदार जाहाला म्हणजे तुमचे आमचे चालिले जाईल यैसे बोलिल्यावर मौजे मजकूरच्या पारी गोत जमा करून आपण व फडतरे व बावजी व विठोजी गव्हाणे यैसे गोतापांसी जाऊन सदरहु वर्तमान सांगितले तेही गो-ताच्या चितास आले कीं हे गोष्ट उतम जाहाली किलाफ होता तो गेला मग गोतानी आज्ञा केली जे ज्याप्रमाणे समजलेस त्याप्रमाणे कागद करणे त्यावरून महिपतजी बिन म्हसाजी पाटील फडतरे यानी आपल्यास पत्र दिल्हे आहे ते पाहून व रुबरु हि त्यास व गव्हाणे यास पुसून साहेबीं सरकारचे पत्र भोगवटियास करून दिल्हे पाहिजे म्हणोन विदित केले व महिपतजी पाटील फडतरे यानी पत्र दिल्हे ते रुजु केले व महिपतजी पो फडतरे व गव्हाणे आणून उभे केले त्याजवरून पत्राचा व फडतरे व गव्हाणे याच्या जबानीचा मजकूर मनास आणतां मौजे मजकूरचे दरोबस्त पाटीलकी पैकी निमे

पाटिलकी फडतरे व फडतरे याचे निमे तक्षिमेत चौथी तक्षीम विठोजी गव्हाणे व निंमे पाटीलकी वडीलपण मल्हारजी बिन खंडोजी पो॥ होलकर याचे निमे तक्षिमेत बावजी गव्हाणे याप्रमाणे समजोन तहनामा जाला पहिले मानपान पान पेशजीचे निवाडपत्रांत लिहिले च आहेत त्यांपैकी हाली तिहीं मानाचा फेरफार जाहाला वरकड मान पेशजी प्रो च करार जाले हे जाणून हे आज्ञापत्र तुम्हास सादर केले असे तरी सदरहु प्रो आपलाले विभागाचा उपभोग करुन मानपान घेतील

वितपसील

मल्हारजी बिन खंडोजी पो॥ होलकर

१ नाव आधी होलकर मागून फडतरे नागर होलकरास पुसोन फडतरे यानी करावा

१ सिरपाव होलकरानी व फडतरे यानी बरावर घ्यावे

१ टीला आधी होलकरास मागून फडतरे यास लावावा

१ विडा आधी फडतरे मागे होलकरानी घ्यावा

१ पोल्याचे बैल आधी होलकर त्यामागे विठोजी गव्हाणे याणी आणावे

१ दसरियाचे वाजविणे आधी फडतरे मागे होलकराचे

१ दिवालीचे वोवालणे आधी होलकर मागे फडतरे

१ होलीची पोली पेशजी होलकरानीं व फडतरे यानी बरावर बांधाव्या यैसा करार होता हाली होलीची पोली होलकराचे घरचे आधी वाजवीत किटोबा मुज्याचे पाराजवल आणावी मागोन फडतरे याचे घरची पोली

महिपतजी बिन म्हसाजी पाटील फडतरे

१ नाव आधी होलकर मागून फडतरे नागर दोघापासून करवावा यैसा करार होता हाली नाव होलकराकडे आधी नागर होलकरास फडतरे यानी पुसोन आपले हातें करावा

१ सिरपाव होलकरानी व फडतरे यानी बरावर घ्यावे

१ टीला होलकरामागे फडतरे यास लावावा

१ विडा आधी फडतरे मागे होलकरानी घ्यावा

१ सिरालसेट फडतरे व बावजी गव्हाणे याणी बरावर न्यावा यैसा पेशजी करार होता हाली सिरालसेट विठोजीस देऊन हरिजागर आधी होलकरानी पुजा करावी मागे फडतरे यानी करावी

१ दसरियाचे वाजवणे आधी फडतरे मागे होलकर

१ दिवालीचे वोवालणे होलकरामागून फडतरे

१ होलीचे पोली पेशजी होलकरानी व

वाजवीत किटोबाचे पाराजवल आणून दोन्ही पोल्या बराबर नेऊन उभयेतानी लाऊन पुजन बराबर करावें

१ दिवाणात भेट होलकरानी ठेवावी

१ दसरियाचे दिवसी आबटियाचे पूजन होलकरानी करावे कोल्यानी पाणी आधी फडतरे याचे घरी घालावे मग होलकराचे घरी घालावे

१ हरी जागर पेशजी विठोजीकडे होता त्यास सिरालसेट देऊन हरी जागर घेतला हरी जागराची पूजा आधी होल्करानी करावी मागून फडतरे यानी करावी.

१ चाम्हाराचे जोडे दोन येक होलकर व येक फडतरे

१ फ्याव्याची मोली आधी होलकर मागें फडतरे

फडतरे यानी बराबर नेऊन बांधाव्या येसा करार होता हाली होलीची पोली होलकराचे घरची आधी वाजवीत किटोबा मुंज्याचे पाराजवळ आणावी मागून फडतरे याचे घरची पोली वाजवीत किटोबाचे पाराजवळ आणून दोन्ही पोल्या वाजवीत नेऊन उभये तानी नेऊन लाऊन पुजन बराबर करावे.

१ गुढ्याचे पाडव्याचे दिवसी पातडे फडतरे याचे घरी वाचावे

१ गावात थेर भोरीप होईल त्यास त्याग फडतरे यानी आपले हाते टाकावा

१ कोल्याचे पाणी आधी फडतरे त्या मागे होलकर

१ चाम्हाराचे जोड दोन येक होलकर व येक फडतरे

१ फ्याव्यांची मोली लोहकरामागे फडतरे

बावजी बिन सटवाजी पो गव्हाणा तक्षीम आठवी

१ गणेश दोघा गव्हाणियानी बराबर न्यावे

१ गवरी दोघा गव्हाणियाच्या बराबर न्याव्या

१ तोरणे गेरु आवच्या आधी बावजीकडे

१ सिरालसेट फडतरे व बावजीकडे होता तो हली विठोजीकडे देऊन हरीजागर घेतला सिरालसेट बावजीने व विठो-जीने बराबर न्यावे

विठोजी बिन येसजी पो गव्हाणे आठवी तक्षीम

१ गणेश दोघा गव्हाणियानी बराबर न्यावे

१ गवरी दोघा गव्हाणियानी बराबर न्याव्या

१ पोल्याचे बैल आधी होलकर मागे बिठोजी गव्हाणे यानी आणावे